

РОЗДІЛ І.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

1.1. Українсько-чеські відносини і торговельно-економічна співпраця у працях українських дослідників

Характеризуючи українсько-чеські відносини та торговельно-економічну співпрацю 2000-2012 рр. в євроінтеграційних умовах, праці українських дослідників групуємо за такими проблемами: а) трансформація та реформування суспільств в країнах Центрально-Східної Європи; б) перспективи входження України в Європейський Союз та НАТО; в) геополітичні проблеми української держави; г) членство Чеської Республіки в ЄС та НАТО; ґ) міграція населення з України до Європейського Союзу, у тому числі й до Чеської Республіки; д) проблеми і перспективи міждержавної співпраці України з країнами ЄС та Центрально-Східної Європи; е) європейська енергетична безпека; є) місце і роль України та Чеської Республіки в регіональних та глобальних системах безпеки; ж) розбудова двостороннього політичного співробітництва України з Чеською Республікою; з) розвиток українсько-чеських торговельно-економічних відносин.

Серед праць, які комплексно аналізують трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи, зокрема і в Чеській Республіці, є ряд публікацій Г.Зеленько. У монографії „Політична «матриця» громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України)” [702] автор зробила порівняльний аналіз сукупності політико-правових інститутів та механізмів, під впливом яких перехідні суспільства набувають рис громадянського. У четвертому розділі праці нею розглядається європейська та євроатлантична інтеграція як чинник становлення громадянського суспільства у країнах Вишеградської групи. На основі порівняльного аналізу специфіки застосування політико-правових механізмів демократії у процесі інституціоналізації громадянського суспільства країнами Вишеградської групи та Україною, автор зробила такі висновки: 1. Процеси поширення

демократії у Центральній та Східній Європі засвідчували ймовірність втілення різноманітних моделей громадянського суспільства, що обумовлено конкретними обставинами країни, в якій ці процеси розгортаються; 2. Для становлення повноцінного громадянського суспільства необхідна розвинена інфраструктура організацій громадянського суспільства та ефективні механізми їх впливу на державу. Оскільки пост-соціалістичні країни – це країни з низьким рівнем самоорганізації, процеси інституціоналізації громадянського суспільства обумовлені процесами демократизації. Залежно від проходження постсоціалістичними суспільствами фаз демократизації інституціалізується і громадянське суспільство; 3. У країнах „Вишеградської групи” процеси становлення громадянського суспільства обумовлені їх перебуванням у складі інших держав. Це відповідним чином позначилося на формах взаємодії держави та суспільства. У них зберігалися повноцінні, як на той час, форми взаємодії по лінії „держави – еліта – суспільство”, що утворювало логічний ланцюг, необхідний для встановлення повноцінних інтеракцій між державою і суспільством у наш час.

Схожі проблеми розглядаються авторкою також у статті про взаємозалежність фаз демократизації і становлення громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах [700]. У ній стверджується, що країни Центральної та Східної Європи є складними неоднорідними утвореннями з високим рівнем потенційних конфліктів. Умовою стабільного існування подібних суспільств є форма правління, яка б нівелювала подібні конфліктогенні фактори. Тому, на її думку, ефективнішою формою правління для України є парламентська республіка, яка передбачає залучення більшої кількості громадян до формування політичних рішень. Проте для ефективного функціонування парламентської республіки, до якої тяжіє Україна, необхідна децентралізація та деконцентрація влади, а це можливо лише за умови проведення територіально-адміністративної реформи і делегування повноважень організаціям громадянського суспільства.

У наукових публікаціях Г. Зеленько [704; 703], розглядаються етапи формування та становлення демократичних суспільств у країнах Центральної та Східної Європи, регіональні впливи у яких визначалися впливами з боку ЄС та Росії. Аналіз робіт Г. Зеленько засвідчив, що політика набуття членства в ЄС та НАТО здатна стимулювати процеси інституціоналізації громадянського суспільства, бо інтеграційні процеси передбачають приєднання до країн з високим рівнем розвитку демократії, масштабну адаптацію законодавства держав-кандидатів до європейських норм, під впливом яких вдосконалюються політико-правові умови функціонування інститутів громадянського суспільства.

Зовнішню політику Чеської Республіки напередодні її вступу до Європейського Союзу проаналізувала Л. Ю. Кіцила у кандидатській дисертації [1214]. Авторка дійшла висновку, що мета трансформації політичної системи Чеської Республіки полягала у звільненні від системних ознак тоталітарного комуністичного минулого й послідовній демократизації („європеїзації”) суспільства. Вона виділила чотири етапи реформування політичної системи ЧР.

У статті про трансформацію зовнішньої політики Чеської Республіки протягом 1990-2004 рр. [715] авторка вважає, що стратегічний зовнішньополітичний курс Чеської Республіки на інтеграцію в європейський політичний, економічний, правовий простір і перспективне приєднання до Європейського Союзу характеризувався послідовністю й цілеспрямованістю. Утворення двох незалежних республік – Чеської та Словацької, не змінило намірів молодой чеської держави продовжити курс на інтеграцію до Європейського Союзу, який розпочала федеративна Чехословаччина. Як результат, підготовка і вступ до ЄС спричинили найбільшу трансформацію чеської держави з часу заснування незалежної республіки. Авторка дисертації зробила висновки, що чеський Уряд розглядав процес європейської інтеграції як бажаний і вигідний не лише для Чеської

Республіки, але й для країн-членів ЄС, бо не завдаватиме шкоди національній ідентичності та сприятиме зміцненню матеріальних і духовних цінностей.

Схожі питання Л. Кіцила розглядає у ряді інших своїх публікацій [714; 716; 711]. У них автор здійснила комплексне дослідження зовнішньополітичних аспектів реалізації курсу Чеської Республіки на інтеграцію до Європейського Союзу і цим розширила знання про природу інтеграційних процесів та особливостей приєднання постсоціалістичних країн ЦСЄ до ЄС.

Дослідження співробітництва ЧР та України здійснила у кандидатській дисертації О. Цуп. У ній авторка зробила конкретно-історичний аналіз процесу становлення і розвитку системи сучасних чесько-українських взаємин, висвітлила еволюцію головних напрямів співробітництва, розкрила особливості формування основ добросусідських відносин та основні аспекти чесько-української взаємодії в 90-х роках та на початку ХХІ ст. [1226]. Також вона проаналізувала двосторонні відносини щодо вдосконалення договірно-правової бази, чинники та механізми здійснення торговельно-економічних і науково-технічних контактів, специфіку міжрегіонального співробітництва. Дослідниця зазначила, що на початку ХХІ ст. у результаті зміни геополітичної ситуації і вступу ЧР у травні 2004 р. до Європейського Союзу, серйозного переосмислення потребували стан і перспективи взаємин між Чехією та Україною в контексті євроінтеграції та формування цивілізованої європейської моделі міждержавних відносин. При цьому О. Цуп багато уваги приділяє політичній складовій, цим самим недостатньо розкриває економічні аспекти двосторонньої чесько-української співпраці.

Українсько-чеське міждержавне співробітництво через призму проблем „Ямбурзької заборгованості” України перед ЧР та її вплив на двосторонні торговельно-економічні відносини розглянуто в окремій статті О. Цуп [891]. Автор наголосила, що проблема „Ямбурзького боргу” не вирішується Україною вже близько двадцяти років, а це заважає поглибленню економічних відносин. Тому чеські урядовці і підприємці з недовірою

ставляться до торговельно-економічних відносин з Україною. Відзначимо, що у статті не пропонуються шляхи вирішення „Ямбурзького боргу” України перед Чеською Республікою.

Питання співробітництва України та Чеської Республіки у міжнародних організаціях розглянуто у статті „Спільна участь України та Чеської Республіки у проектах ОБСЄ” [892]. У ній О. Цуп проаналізувала співробітництво України та ЧР у цій організації. Вона вважає, що ЧР і Україна зацікавлені у підвищенні ефективності ОБСЄ, вдосконаленні її структур й інститутів, посиленні її миротворчого потенціалу. Про це свідчить близькість позицій українських та чеських делегацій щодо розроблення загальної і всеохоплюючої моделі безпеки в Європі ХХІ ст., ролі ОБСЄ у процесі політичного врегулювання конфліктів. Дослідниця дійшла висновку, що питання участі Чехії та України у загальноєвропейському процесі здійснювалося на основі положень Концепції зовнішньої політики обох країн.

Система регулювання зовнішньоекономічних зв'язків у Чеській Республіці розглянуто у кандидатській дисертації В. Федурця. У ній автор дослідив чеський досвід регулювання зовнішньоекономічних зв'язків, вважаючи, що недостатнє наукове обґрунтування системи регулювання зовнішньоекономічних зв'язків, відсутність чітко визначених напрямів її удосконалення, системності у побудові механізмів формування якісно нової ефективної моделі економічних відносин заважає українській економіці отримати ефект від глобалізації світової економічної системи та зовнішньоекономічного співробітництва. Ґрунтовного дослідження торговельно-економічної співпраці України і Чехії автор не здійснив, обмежуючись аналізом становлення нової системи зовнішньоекономічних зв'язків ЧР у ході реалізації Асоційованої угоди з ЄС та тенденціями розвитку торговельної й інвестиційної складових українсько-чеських економічних відносин [1225].

До праць загального характеру, в яких піднімаються питання політичних і економічних трансформаційних процесів в Україні, належить монографічне дослідження С. Дністрянського „Україна в політико-географічному вимірі” [679]. Автор висвітлив питання розташування України в системі міжнародно-територіальних відносин та дав ґрунтовну характеристику зовнішньоекономічних зв’язків України як одну з геополітичних проблем. Для нас праця С. Дністрянського важлива ще й тому, що в ній наведено кілька таблиць зовнішньої торгівлі України з країнами світу, у тому числі з Чехією.

Комплекс питань, що висвітлюють проблеми практичної реалізації євроінтеграційного курсу України, знайшов відображення у монографії І. Артьомова [621]. У ній розглянуто транскордонне співробітництво, його організаційно-правову основу і стан адаптації законодавства України у цій сфері до вимог Євросоюзу. Автор акцентує увагу на висвітленні переваг України в геополітичному просторі Європи і ролі транскордонного співробітництва у реалізації євроінтеграційних прагнень нашої держави. Крім того, автор загострює увагу на викликах для України після розширення Шенгенського простору, прогнозує шляхи вирішення проблем у справі реалізації угод України з ЄС щодо спрощення візового режиму та підвищення ефективності українсько-чеського співробітництва. Зокрема, робить висновок, що реалізація зовнішньополітичного курсу України відповідає її базовим національним інтересам, а саме: а) збереженню територіальної цілісності і недоторканності кордонів нашої держави; б) включенню української економіки до світової економічної системи; в) збереженню добросусідських відносин України з безпосередніми сусідами. Але при цьому автор недостатньо розкрив практичні питання транскордонного економічного співробітництва України з Чехією – візовий режим, трудова міграція, погашення „Ямбурзького боргу”.

Аналіз складних питань оптимізації загальної концепції європейської інтеграції подано в науковій праці О. Горенка [670]. У ній значна увага

приділяється характеристиці соціальних орієнтирів співпраці в рамках Європейського Союзу взагалі та соціальним аспектам реалізації інтеграційних стратегій країн Центральної і Східної Європи, у тому числі й України. Автор вважає, що європейська інтеграція – це раціональні реформи, а відсутність раціональних реформ – це відсутність європейської інтеграції. На його думку, сучасна українська євроінтеграційна ініціатива – далеко не перший досвід європеїзації для України.

Схожі проблеми розглядаються автором у ряді статей [671; 672]. У них проаналізовано еволюцію політики Європейського Союзу щодо країн Центральної Європи, соціальні аспекти європейської інтеграції центральноєвропейських країн. Аналіз публікацій О. Горенка свідчить, що у вітчизняній літературі утвердилось розуміння геополітичного становища України на перехресті взаємовиключних інтересів провідних світових потуг. Цим він пояснює її нейтралітет у зовнішній політиці. Подібна регіональна реальність обумовила потребу у розвитку ефективних регіональних механізмів мирної взаємодії центральноєвропейських країн. Щоб уникнути розподільних ліній в Європі та виконувати роль східноєвропейського регіонального лідера, Україна, на його думку, повинна ініціювати та формувати субрегіональні інтеграційні утворення.

Значна увага українських дослідників прикута до стану та перспектив відносин України з країнами ЄС. Так, у монографії О. Ковальнової розглянуто стратегію інтеграції України до Європейського Союзу [725], наголошено на значенні „центральноєвропейського лобі”, серед якого провідне місце займає ЧР, у процесі поетапного наближення України до ЄС. Схожі питання О. Ковальова розглядає і в іншій статті [724]. У ній вона робить висновок, що наявний досвід ефективного економічного та політичного співробітництва у сучасній Європі є важливим аргументом на користь України. На її думку, європейська інтеграція України до ЄС має ґрунтуватися не лише на деклараціях про наміри політичної взаємодії, а передусім на детальному аналізі планів ЄС щодо розширення на Схід. Дана

публікація цікава тим, що містить хронологічні таблиці щодо укладених європейських угод між ЄС та країнами Центральної та Східної Європи, у тому числі й з Чеською Республікою.

Інший вітчизняний дослідник проблем європейської інтеграції В. Копійка справедливо звертає увагу на залежність європейського вибору України від стану та перспектив еволюції Європейського Союзу [748; 749; 750]. Він вважає, що від ступеня ефективності вирішення подвійної проблеми поглиблення європейської інтеграції відповідно до концепції „багатошвидкісної інтеграції” та подальшого розширення Європейського Союзу залежить і реалізм європейської стратегії України.

Проблеми міграції населення з України до Європейського Союзу, в тому числі й до Чеської Республіки, в якій проживає значна українська діаспора та величезна кількість трудових емігрантів, розглянуто у працях О. Малиновської [767; 768]. Зокрема, вона робить слушний висновок стосовно необхідності удосконалення договірно-правової бази регулювання трудової міграції з України із найближчими західними сусідами. Але конкретних рекомендацій, які могли б бути на практиці використані у роботі уряду та Посольства України в ЧР, О. Малиновська не подає.

Комплексне дослідження геополітичної стратегії України розглядається й у монографії С. Андрущенко [619], яка вважає, що одним із чинників ускладнення ефективної геополітичної стратегії ЄС щодо східних країн-сусідів є співвідношення політики стосовно Росії та східноєвропейських країн (Білорусі, України, Молдови). З точки зору ЄС, після розширення вони можуть стати буфером у 60 мільйонів людей між сферою інтересів Росії – на заході і ЄС та НАТО – на сході. На думку авторки, відносини між Україною та Євросоюзом для Європи не є пріоритетними, оскільки Україна не має чіткої довгострокової геополітичної стратегії або регулярно змінює акценти в такій стратегії. Україна перебуває в зоні постійної геополітичної напруги, яка, зокрема, впливає на відносини Україна – ЄС. С. Андрущенко

запропонувала власну стратегію України у відносинах з ЄС, яка враховує прагматичні інтереси України.

Окремі питання українсько-чеських взаємин підняв В. Литвин у монографії „Україна: Європа чи Євразія?” [759]. Автор проаналізував процеси постсоціалістичної трансформації в Чеській Республіці і Україні та оцінив стан українсько-чеського співробітництва на період до 2004 р. Він окреслив перспективи розвитку співробітництва двох країн та наголосив на важливій ролі Чехії у реалізації євроінтеграційних прагнень України, розглянув історію зв’язків України з усіма чотирма країнами Вишеградського блоку.

У колективній праці „Політика європейської інтеграції” проаналізовано концептуальну парадигму політики європейської інтеграції, зокрема, її політичні, соціальні, культурні чинники, роль громадської думки у процесах євроінтеграції, перспективи розширення співробітництва України з ЄС та перешкоди, які стоять на її шляху до ЄС [819]. Автори запропонували засади стратегії розширення співпраці України з країнами ЄС. Зокрема, вони слушно зауважили, що курс на європейську інтеграцію є природним наслідком здобуття Україною незалежності. Його витoki – в історії українського народу й усвідомленні права жити в демократичній, економічно-розвинутій та соціально-орієнтованій країні. Серед пріоритетних завдань, які виділили автори у монографії, є:

- гармонізація українського законодавства відповідно до норм ЄС;
- набуття членства у Світовій організації торгівлі (СОТ);
- проведення консультацій і переговорів щодо заснування зони вільної торгівлі з ЄС;
- укладання двосторонніх угод про вільну торгівлю з державами – кандидатами на вступ до ЄС;
- послідовне здійснення кроків для забезпечення участі України в роботі Європейської Конференції, заходах у межах Спільної зовнішньої політики та

політики безпеки ЄС, спільних проектах у межах програм фінансової підтримки ЄС із прикордонного співробітництва.

Потужним центром дослідження сучасного стану міждержавного співробітництва України з країнами ЄС, у тому числі й з Чеською Республікою, є Інститут зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС. До численних видань наукової установи належить щорічник „Зовнішня політика України: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети” та кварталник „Відносини Україна – ЄС”, у яких аналізується зовнішня політика України та прогнозуються сценарії її розвитку, визначено пріоритетні напрями реалізації зовнішньополітичного курсу нашої держави. Так, у статті О. Шаповалової розглянуто проблеми двостороннього співробітництва України з європейськими країнами [914]. Авторка вважає, що у 2009 році український вектор набув особливої актуальності для зовнішньої політики провідних країн Західної Європи. Однак вона зазначила, що це неможна вважати сприятливим фактором для нашої держави, бо така актуалізація була пов’язана переважно з інтенсифікацією негативних тенденцій в політичному, економічному та суспільному житті України. Цими негативними тенденціями були: 1. Ситуація в енергетичній сфері, яка стала не тільки серйозною кризою європейського масштабу, але й хронічною нестабільністю протягом всього 2009 р., яка позначилася й на відносинах України з ЧР; 2. Вплив світової фінансової кризи, яка спричинила значне падіння української економіки і поставила під сумнів дієздатність всієї адміністративної системи країни. 3. Політична боротьба в Україні, кульмінацією якої була передвиборча президентська кампанія у другій половині 2009 р. О. Шаповалова зробила висновок, що європейські країни щодо нашої держави керуються питаннями безперервного транзиту газу територією, модернізацією української газотранспортної системи, фінансовою спроможністю української держави, виробленням середньострокової перспективи відносин між Україною і ЄС, проведенням виборчої кампанії. Тому політика провідних європейських країн щодо

України у 2009 році була зосереджена навколо питання знаходження таких механізмів, які б дозволяли сприяти політичній та економічній стабілізації, наближенню її до європейських норм і стандартів та підтриманню безпеки на європейському континенті.

Оскільки співробітництво України з Чехією у 2008-2009 рр. розвивалося в контексті програми „Східне партнерство”, значний інтерес представляє стаття О. Шаповалової, в якій автор аналізує переосмислення стратегії реалізації євроінтеграційного курсу України за двох передумов: а) якщо буде відкрито шлях безпосереднього залучення Євросоюзу до регулювання політичних та економічних процесів в Україні, до збільшення ресурсів, які готовий виділяти ЄС для стимулювання розвитку української держави і до зростання відповідальності ЄС за підтримання стабільності у Східній Європі; б) якщо ЄС не буде втручатися в українські справи, то це призведе до посилення російського тиску на українську владу [912].

Аналіз політичного діалогу між Україною та ЄС зробила О. Шаповалова у статті про співробітництво ЄС та України протягом 2010 р. [908]. У ній розглянуто результати 14-го саміту „Україна – ЄС”. Найвагомішим досягненням саміту стало надання Україні Плану дій з лібералізації візового режиму між Україною та ЄС, кінцевою метою якого є запровадження безвізових умов короткострокових поїздок громадян України до держав-членів Євросоюзу, у тому числі й до Чеської Республіки. Ми поділяємо думку авторки стосовно того, що для України у відносинах з ЄС та Чехією цей крок був вагомим, оскільки в ЧР проживає значна українська громада.

Перспективи багаторічної співпраці України з ЄС розглядаються О. Шаповаловою ще у ряді статей [905; 906; 907; 909; 910; 911]. Роблячи підсумок наукових праць О. Шаповалової, зауважимо, що у них авторка зробила змістовний аналіз стосовно предмета співробітництва України з країнами Європейського Союзу, майбутніх перспектив підписання Угоди про асоціацію з ЄС та співпраці з країнами Центральної Європи.

Економічна кооперація України з ЄС розглянута В. Мовчан. Авторка дійшла висновків, що міжнародна та фінансова криза різко скоротили обсяги торгівлі та змінила напрямок потоків капіталу між Україною та країнами ЄС. Зокрема, більш ніж удвічі скоротився товарообіг між країнами та притік прямих іноземних інвестицій, майже на чверть впала торгівля товарами, а чисті середньо- і довгострокові запозичення стали від'ємними. Водночас принципових змін у економічному співробітництві України з ЄС майже не відбулось. У 2009 р. не було завершено переговорів щодо створення поглибленої зони вільної торгівлі, яка могла б змінити формат економічних відносин між Україною і ЧР. Важливими досягненнями стали завершення переговорів стосовно приєднання до Європейської енергетичної спільноти та домовленості щодо допомоги ЄС у модернізації української газотранспортної системи. Однак ці досягнення, на думку авторки, хоча й створювали нові можливості, але майже не змінювали реального стану справ [786].

Економічне співробітництво України з країнами Європи протягом 2009 р. розкрито В. Мовчан також у статті „Україна у міжнародному економічному співробітництві”. Авторка вважає, що для України 2009 р. був складним, бо внутрішні і регіональні проблеми країни та проблеми енергопостачання посилили вплив світової кризи. 2009 р. розпочався величезним енергетичним конфліктом з Росією. Стрімкими темпами скорочувались обсяги зовнішньої торгівлі товарами та послугами, у тому числі й з ЧР, як членом ЄС. Притік іноземного капіталу майже зупинився, а відтік посилювався, що зумовило формування значного від'ємного сальдо рахунку фінансових операцій. Ситуація на валютному ринку залишалась непевною. Для утримання курсу НБУ продовжував витрачати власні резерви. Співробітництво з МВФ в режимі очікування було призупинено. В результаті міжнародне економічне співробітництво України у 2009 р. було значно гіршим ніж у попередні роки [787].

Питання економічної інтеграції і кооперації України з ЄС протягом 2010 р. розглянуто В. Мовчан і Н. Сисенко. Вони зробили висновки, що

економічні відносини України та ЄС у 2010 р. були активними, хоча й строкатими. Важливі політико-дипломатичні досягнення, зокрема успіхи у переговорах щодо зони вільної торгівлі, підписання Плану дій з лібералізації візового режиму та приєднання до Європейської енергетичної спільноти, затьмарювались суто практичними проблемами. Успішність подальших відносин визначатиметься тим, наскільки послідовною буде Україна у дотриманні взятих на себе зобов'язань щодо наближення нормативної бази і практики впровадження цих норм до правил та практик Європейського Союзу. Поточні рамкові умови співпраці у багатьох сферах мали обмежений потенціал позитивного впливу на економічні відносини. Це стосувалося і режиму найбільшого сприяння, і можливостей Угоди про спрощення візового режиму. Автори вважають, що прорив можливий буде лише за умови підписання і впровадження нової Угоди про асоціацію, складовою якої має стати Угода про створення глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС [788].

Енергетичні проблеми, що час від часу виникають між Україною і Росією, та які мали негативний вплив на співробітництво між Україною та Чехією протягом 2008 та 2009 рр., розглянуто у статті Г. Галети [659]. Аналізуючи проблеми та перспективи участі України у забезпеченні енергетичної безпеки Європи, автор звертає увагу на те, що зосередившись на збереженні будь-якими засобами існуючих цінових преференцій на природний газ, Україна залишила поза увагою питання енергоефективності, побудови прозорого енергетичного ринку і його модернізації за європейськими стандартами. Збереження існуючого стану може призвести до втрати привабливості транзитних потужностей держави для європейських партнерів, зокрема й Чеської Республіки, переорієнтації їх на альтернативні джерела і шляхи постачання енергоресурсів та повного усунення України з енергетичного ринку Європи. Автор статті вважає, що приєднання до загальноєвропейського енергетичного ринку здатне підвищити значення

України у гарантуванні енергетичної безпеки в Європі, зокрема, через використання підземних сховищ газу.

Політичний діалог України з ЄС у 2009 р. розглядається П. Клімкіним [723]. Автор слушно зауважує, що співпраця між Україною та ЄС протягом 2009 р. розвивалася в рамках щорічних засідань найвищого та високого рівня, зокрема:

- 1). Саміту „Україна – ЄС”, Ради з питань співробітництва, Комітету з питань співробітництва, а також галузевих підкомітетів з питань співробітництва;

- 2). Комітету парламентського співробітництва;

- 3). Регулярних консультацій „Україна – Трійка ЄС” та постійних експертних консультацій.

На його думку, 2009 р. характеризувався складними внутрішньополітичними процесами як в ЄС, так і в Україні, новим етапом розвитку Європейського Союзу, який був пов’язаний насамперед з ратифікацією Лісабонського договору державами-членами ЄС. Невизначеність дати набуття чинності договору вплинула й на співробітництво України з ЧР, сприяла появі більш стриманих акцентів щодо подальшого розширення ЄС.

Підсумки 20-річного поступу України в реалізації євроінтеграційного курсу викладені в аналітичному матеріалі К. Тимінської [853]. Авторка розглянула зовнішньополітичний курс України після президентських виборів 2010 року, піддала критиці зволікання і небажання політичної еліти ефективно проводити реформи. Це призвело до невтішних прогнозів подальшого розвитку відносин України з ЄС. Вона вважала, що відмовляючись від здійснення реальних демократичних реформ, Україна наражає себе на небезпеку міжнародної ізоляції через нездатність дотримання обов’язків і зобов’язань, які насамперед потрібні самій державі, для її подальшого демократичного розвитку.

Серед колективних статей на тему змісту міжнародної політики України виділяємо „Зовнішньополітичні дилеми України”, у якій автори подають аналіз стратегічної політики нашої держави у 2008-2009 рр. [708]. Вони вважають, що шляхи вирішення проблем ефективності політики ЄС щодо України пролягають через обмеження „нормативних амбіцій” ЄС, більш чітке визначення цілей його політики та диверсифікацію інструментів її реалізації. На думку авторів, першочерговою умовою стабілізації східноєвропейського простору загалом і України зокрема, є нормалізація політичних процесів на трьох рівнях – на рівні відносин з Росією, на рівні відносин з іншими державами Східної Європи та на внутрішньополітичному рівні.

У статті „Тенденції зовнішньої політики України у 2009 р.” здійснено аналіз зовнішньополітичного курсу України протягом 2009 р. [818]. Автори зробили критичні зауваження стосовно того, що Україна залишалася заручницею кризових внутрішньополітичних процесів і політична боротьба в умовах передвиборчої президентської кампанії, яка ускладнила здійснення ефективної зовнішньої політики, послаблювала позиції країни на ключових міжнародних напрямках. Понад сім місяців 2009 р. зовнішньополітичне відомство залишалося без легітимного керівника. Далася взнаки внутрішня розбалансованість у прийнятті зовнішньополітичних рішень. Існувало принаймні три центри формування державних рішень у сфері зовнішньої політики: МЗС, Головне управління зовнішньої політики Секретаріату Президента та Бюро з європейської та євроатлантичної інтеграції Кабінету Міністрів України.

Одним з найпотужніших центрів вивчення міжнародних відносин України з країнами світу став відділ всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України. Вченими відділу видано кілька змістовних досліджень, в яких порушено ряд питань українсько-чеського міждержавного співробітництва. У частині другій хроніки „Україна і Європа” подано системно-інформаційний аналіз широкого фактичного матеріалу, додатки та персоналії найвідоміших європейських політиків,

вміщено розлогу статтю А. Ю. Мартинова про місце Євросоюзу в системі міжнародних відносин [861; 862]. Інститут історії України НАН України з 1991 р. також випускає міжвідомчий збірник наукових праць „Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки”. Вміщені в окремих випусках публікації засвідчують активну зовнішньополітичну діяльність нашої молодшої держави. Так, у спільній статті І. Вовканича та І. Сюська про становлення міждержавних відносин України з Чехією і Словаччиною розглянуто процес розбудови політичної співпраці цих посткомуністичних держав у 90-х рр. ХХ ст. Вони слушно зауважили, що таке співробітництво є природним продовженням спільної історії, відсутністю територіальних претензій та прагненням до євроатлантичної інтеграції [652]. Крім того, проблеми зовнішньої політики України в умовах глобалізації у 1991-2003 рр. розкрито у колективній анотованій хроніці „Зовнішня політика України в умовах глобалізації”. Кілька сторінок цього дослідження висвітлюють українсько-чеське міждержавне співробітництво. Їх автори наголошують, що фундамент нової договірно-правової бази українсько-чеського співробітництва було закладено лише в 1995 р. з підписанням Договору про дружні відносини і співробітництво між Україною і Чехією [646].

Проблеми зовнішньої політики Чеської Республіки розглянуто С. Мотрук у науковому збірнику „Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки” [791]. У ній авторка розглядає стан, проблеми та перспективи співробітництва ЧР з країнами Європейського Союзу та країнами Центральної і Східної Європи, у тому числі й з Україною.

У статті „Проблеми розширення Європейського Союзу на схід” Є. Кіш розкриває проблемні моменти взаємовідносин ЄС з країнами Східної Європи, у тому числі й ЧР з Україною [722]. Як вважає авторка, переосмислення стратегії реалізації євроінтеграційного курсу України потребує розробки нових підходів з впровадження європейських стандартів у різних сферах суспільного життя та наближення України до вимог членства в ЄС. Одним з таких підходів є формування стратегічного порозуміння серед політичної

еліти щодо європейського напрямку розвитку України. Іншим завданням реалізації євроінтеграційних прагнень України є досягнення ширшої обізнаності громадськості щодо стану та перспектив європейської інтеграції України. Важливим завданням є також досягнення більшої усвідомленості і розуміння важливості європейської інтеграції України, щільної прив'язки України до європейського ринку і культури. Дана проблематика розглядається авторкою і в ряді інших публікацій [717; 718; 719; 720]. У них розглядаються відносини країн Вишеградського блоку з Україною, що дозволяє зрозуміти специфіку розвитку й двосторонніх українсько-чеських відносин.

Наукова доповідь С. Віднянського присвячена можливостям євроатлантичної інтеграції України [643]. У ній автор аналізує поточний стан відносин України та ЄС, формулювання зовнішньополітичних дилем, які стоять перед українським урядом. Автор стверджує, що надзвичайно важливим фактором є чітке визначення пріоритетних і стратегічних завдань сучасної української геостратегії загалом і зовнішньополітичного курсу України, суть якого полягає в: а) європейській та євроатлантичній інтеграції, яка є визначальним зовнішньополітичним пріоритетом держави; б) зміцненні національної безпеки і поступального економічного розвитку; в) утвердженні цінностей демократії, прав та свобод людини; г) розвитку стратегічного партнерства з країнами ЄС.

У статті В. Гарагонича „Стратегія міжрегіональної й транскордонної співпраці в контексті євроінтеграції України” піднято питання стратегічного підходу до розвитку транскордонної та міжрегіональної співпраці як ключового фактора зовнішньої політики та євроінтеграційної стратегії України [664]. Він дійшов висновків, що „східне” розширення Європейського Союзу у 2004-2007 рр. суттєво змінило систему міжрегіональної й транскордонної співпраці в регіоні Центральної та Східної Європи на початку XXI ст. Відбулися радикальні зміни механізмів та принципів міжрегіональної й транскордонної співпраці країн Центральної та Східної

Європи з Україною, у тому числі й з Чеською Республікою. Це проявилось у наступному: а) у зміні зовнішніх чинників у цілому як загальноєвропейського контексту, в якому формувалася система міжрегіональних і транскордонних зв'язків країн Центральної та Східної Європи, включно й України; б) у формуванні нової європейської системи міжрегіональної й транскордонної співпраці з метою досягнення збалансованого розвитку спільних транскордонних регіонів ЄС та України; в) у формуванні транскордонних регіонів на новому „східному” кордоні між регіонами ЄС та Україною.

Питання, що стосуються торговельно-економічного співробітництва України з ЧР розглянуті у статті О. Гетьманчука [668]. У ній автор подає поверховий аналіз економічної співпраці між Україною і ЧР, прогнозуючи, що за президентства В. Ющенка вона стане розвиватися інтенсивніше. У статті він оминув проблему „Ямбурзького боргу”, яка гальмувала торговельні і політичні відносини між Чехією і Україною. Зауважимо, що питання заборгованості так і не було вирішено „помаранчевими” силами.

У статті П. Черника проаналізовано геополітичні чинники, що впливали на розвиток двосторонніх відносин між Україною і Чехією [898]. Автор зауважив, що „українське питання” посідало доволі вагоме місце в політиці Чехії та довів, що позитивний досвід ЧР щодо інтеграції в євроатлантичні структури може бути використаний Україною. Але П. Черник у статті уникнув аналізу проблем енергетичної безпеки і „Ямбурзького боргу” України та не зробив аналізу затверджених державних геополітичних концепцій закордонної політики ЧР.

У спільній статті Л. Матроні і О. Гащицького аналізується стан торговельних відносин України з країнами Європейського Союзу [773]. Автори статті вважають, що процес міжнародної економічної інтеграції України мав певні особливості. По-перше, Україна ще не була готова визначитись з основними напрямками і механізмом структурної перебудови економіки. Критерії цього процесу повинні були вироблятися з врахуванням

особливостей розвитку світової системи господарювання, а також реальних можливостей і напрямів інтегрування до неї України. По-друге, дуже гостро стояло питання як безпеки у сфері зовнішньоекономічних відносин, так і економічної безпеки, які необхідно було вирішувати з позицій активного конкурентного протистояння на світовому ринку. По-третє, існували певні суперечності регіонального характеру, усунення яких було можливим тільки на довгострокових договірних засадах. По-четверте, спроби активного спілкування та діалогу з міжнародними фінансовими інститутами – як гарантими входження України до світового ринку і оновлення економіки – спричиняли неадекватну реакцію широких кіл української громадськості, бо не було чітко визначено орієнтири нашої держави ні в розвитку її внутрішньої економіки, ні в пошуках її майбутнього місця в світовому господарстві. Автори вважають, що проблема економічної інтеграції для України була однією з першочергових.

Розбудова двостороннього співробітництва України з ЧР у контексті відносин „Україна – Чехія – НАТО” розглядається в аналітично-інформаційному виданні „Нова стратегічна Концепція НАТО: безпекові та оборонні виклики для „Вишеградської четвірки” та України заради посилення євроатлантичної солідарності” [379]. У ньому аналізуються питання, пов’язані з можливим членством України у НАТО, проблеми енергетичної безпеки та співробітництва з країнами „Вишеградської четвірки”, висвітлено сучасні процеси стратегічного та безпекового характеру в євроатлантичному середовищі і ролі нової Стратегічної Концепції НАТО, ухваленої на саміті Альянсу в Лісабоні в листопаді 2010 року. Розглянуто зміст статті 5 Вашингтонського Договору, проблематику стримування у нових геополітичних умовах, розвиток політики розширення партнерства Альянсу, майбутнє ядерної політики НАТО, перспективи розвитку систем протиракетної оборони та перспективи відносин між НАТО і ЄС.

Українсько-чеське співробітництво 1993-2001 рр. проаналізував у своїй інформативній публікації тодішній Посол України в Чехії С. Устич. Наголосивши на загальній активізації українсько-чеського міждержавного співробітництва, автор публікації висвітлив його зміст в політичній, економічній, науково-технічній та соціальній сферах [868].

Ряд питань загального характеру про перебіг трансформаційних процесів в Україні і Чехії, про стан, проблеми та перспективи співпраці України з ЄС, НАТО та ЧР розглянуто у кількох посібниках та підручниках. Так, наукові і публіцистичні видання регулярно висвітлювали питання перебігу внутрішніх політичних і економічних трансформаційних процесів в Україні 2000-2012 рр., які впливали на міждержавне співробітництво нашої держави, у тому числі й з Чеською Республікою. Серед них виділяється праця О. Бойка, в якій розглядаються також різноманітні суперечності в розвитку нашої країни. Проаналізувавши сучасні політичні, соціально-економічні, духовні процеси і тенденції в Україні, автор об'єктивно висвітлив причини, суть і наслідки „Помаранчевої” революції [1198].

Перебіг трансформаційних процесів в Україні певною мірою висвітлено у підручнику колективу авторів з новітньої історії України ХХ ст. „Новітня історія України ХХ ст.” (2000). Автори дослідження висвітлили питання успіхів і труднощів українського державотворення, труднощі реформування економіки та формування основних напрямів зовнішньої політики держави. При цьому автори лише уточнили історичні факти, але не розкрили суті змісту і глибини трансформаційних процесів в Україні [1205].

Аналіз широкого кола соціальних складників історичного розвитку незалежної України на шляху до Євросоюзу і НАТО розглянуто Р. Офіцинським у посібнику „Європейська та євроатлантична інтеграція України. Соціальний аспект” [1207]. Автор розкриває тенденції і закономірності доленосного „повернення України в Європу”.

Проблеми і перспективи міждержавної співпраці України з Чеською Республікою частково проаналізовано в навчальному посібнику П. Сардачука

і О. Сагайдака „Україна в двосторонніх міжнародних відносинах (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.)”, у якому розглядається політичне і економічне співробітництво України з різними країнами [1210].

Європейську безпеку та місце і роль України в регіональних та глобальних системах безпеки висвітлила на сторінках посібника „Європейська безпека і Україна” С. Мітряєва. Авторка змістовно проаналізувала інформаційні матеріали, фахові видання та монографічні дослідження експертів Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту проблем міжнародної безпеки РНБО, Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, Міністерства оборони України, Інституту стратегічних досліджень (РФ, Москва) та інші. У додатках представлено перелік зовнішніх та внутрішніх загроз для національних інтересів України в різних сферах суспільного життя та висвітлено Стратегію національної безпеки України [1204].

Ряд загальних питань про трансформаційні процеси у слов'янських країнах Європи, у тому числі в Україні, піднімались в підручниках з історії південних і західних слов'ян [1200; 1201]. Автори наукових підручників навели ряд фактів, що прислужилися при написанні монографії. До праць такого ж змісту і рівня аналізу фактів відносимо підручник з історії у країнах Центрально-Східної Європи [1202]. Проблеми формування економічної інтеграції України в ЄС розглянула у посібнику Є. Савельєва [1209].

Отже, аналіз праць українських дослідників про українсько-чеське співробітництво свідчить, що у них піднімався ряд питань постсоціалістичної трансформації у країнах Центрально-Східної Європи, включно й України та Чеської Республіки, досліджувались відносини України з Євросоюзом та НАТО. Але при цьому вивчення системи українсько-чеського міждержавного співробітництва залишається недостатнім. Ґрунтовних наукових праць з комплексним аналізом українсько-чеських відносин та торговельно-

економічного співробітництва початку ХХІ століття, зокрема періоду 2000-2012 рр., ще не опубліковано.

1.2. Питання міждержавної співпраці України та Чехії у працях зарубіжних вчених

Другу групу використаних нами публікацій складають праці чеських вчених. Їх групуємо за висвітленням окремого кола проблем, серед яких виділяємо наступні: а) реформування суспільства у Чеській Республіці; б) перебіг трансформаційних процесів в Україні; в) членство Чеської Республіки в ЄС; г) проблеми, перспективи міждержавної співпраці ЧР з країнами ЄС та Центрально-Східної Європи; д) європейська енергетична безпека Чеської Республіки; е) розбудова економічного співробітництва Чеської Республіки з Україною.

Використані нами чеськомовні публікації – це монографії, дисертації, науково-інформативні збірники, статті в часописах, хроніки та навчальні посібники. При підтримці Міністерства закордонних справ Чехії було підготовлено і опубліковано монографічне дослідження М. Гада і Л. Урбана „Європейська співдружність. Основна підпора Європейського Союзу” [1014]. У дослідженні дано детальний аналіз всіх зусиль Чехії щодо її вступу в Євросоюз.

Характер і зміст міжпартійних протистоянь, політичного життя, практичну роботу чеського уряду по реформуванню чеського народного господарства і соціальних відносин колишній Прем’єр-міністр Чехії М. Земан висвітлив у своїй книзі „Піднесення і падіння чеської соціал-демократії” [462]. У ній автор розглядає основні причини кризи чеських соціал-демократів, серед яких він виділив: внутрішньопартійні непорозуміння, корупція, непопулярність та падіння довіри населення до політичних програм ЧСДП.

Серед видань, які розглядають відносини ЧР з країнами ЄС, увагу привернула монографія Ц. Домніца „Боротьба за декрети Бенеша напередодні вступу в Європейський Союз” [978]. У ній автор критично підійшов до оцінки „Декретів Бенеша” та їх впливу на чеське суспільство перед вступом Чеської Республіки до Європейського Союзу. Він звернув увагу на обговоренні проблеми відміни „Декретів Бенеша” у парламенті Чехії та Європи. Чеський історик зробив акцент на тому, що проблема виселення

судетських німців вийшла за рамки чесько-німецьких відносин на загальноєвропейський рівень і стала об'єктом спекуляції з боку чеських політиків, зокрема Прем'єр-міністра Чехії в 1998-2002 рр. М. Земана.

Трансформацію чеського суспільства, перебіг державних реформ в ЧР, а також внутрішню політику Чехії у ХХІ ст. розглянуто у працях професора П.Фіали. Зокрема, у монографії „Політика, яка не має бути” автор переконує, що сучасна політика ЧР не вирішує соціально-економічних проблем, які мають важливе значення для чеського суспільства. Монографія заслуговує на увагу українських дослідників, бо у ній автор критично ставиться до чеської влади, вказує на некомпетентність політичної еліти, на марні обіцянки, конкретні економічні інтереси чеських політиків, бюрократію і корупцію. Аналогічні питання автором розглядаються і в його однойменній статті [992; 993]. Європейська інтеграція у форматі „Східного розширення” розглядається П. Фіалою у монографії „Європа: нові питання європейської інтеграції. Нове розширення” [989]. У ній автор аналізує перспективи розширення кордонів ЄС і критично оцінює причини кризового стану Європейського Союзу. У першій частині монографії П. Фіала робить порівняльний аналіз старих і нових держав-членів ЄС. Порівнюючи якість демократії, роль національних інтересів у процесі інтеграції, він робить висновок, що центральноєвропейська демократія може вважатися стандартом у західному сенсі. Найбільш серйозною загрозою для сучасної європейської демократії він вважає фанатичну політичну боротьбу з ігноруванням релігійних цінностей. На його думку, християнські цінності будуть відігравати провідну роль у європейській політиці і в майбутньому. Окрім названих проблем, П. Фіала розглянув питання розширення і поглиблення європейської інтеграції та процесу прийняття Конституційного договору ЄС. Схожі питання автор проаналізував ще у двох статтях [988; 995]. Праці П. Фіали є значним внеском у розуміння процесів європейської політики, розширення Європейського Союзу і прийняття європейської Конституції. Він глибоко і критично проаналізував плюси і мінуси чеської державної

політики, яка впливала як на закордонну співпрацю ЧР, так й на її співробітництво зі східними сусідами.

Питання політичної системи ЧР підняв чеський політолог В. Гавлік. У дисертації „Чеські політичні партії і європейська інтеграція” [1231] він досліджує дану проблему у трьох площинах:

- 1). Вплив європейської інтеграції на діяльність політичних партій;
- 2). Програмні положення чеських політичних партій відносно європейської інтеграції;
- 3). Визначення ідеологічних позицій конкретних партій.

Автор висвітлив важливість демократичного переходу і консолідації процесу європеїзації чеських політичних партій, зробив порівняльний аналіз політичних програм ГДП, ЧСДП, КПЧМ та інших партій. Схожі питання автор розглянув також у статті „Чеські політичні партії в 2006-2010 рр.” [1023]. У ній чеський науковець зробив висновок, що після вступу ЧР до ЄС спостерігалось збільшення ступеня європеїзації передвиборних програм як у кількісному, так і якісному вимірі. А в публікації „Закордонна політика” [1024] він зробив аналіз чеської зовнішньої політики у відносинах з країнами ЄС та Східної Європи. Зауважимо, що у працях В. Гавліка комплексно досліджено діяльність чеських політичних партій у реформуванні чеського суспільства в умовах членства країни в ЄС, формуванні основних засад зовнішньої політики ЧР [1022; 1025; 1026; 1027; 1028].

Проблема енергетичної безпеки ЧР широко висвітлювалася на сторінках чеських видань. У них аналізувалася співпраця Чехії з Росією і Україною у сфері енергетики. Можна виділити дисертаційне дослідження П. Кучінкової „Розвиток відносин РФ та ЄС в контексті питання енергетичної безпеки” [1233]. У ній дослідниця розглянула „енергетичні” відносини Чеської Республіки з Росією. При цьому предметом її дослідження стали й чесько-українські відносини у цій сфері. Вона критично зауважує, що РФ як могутній центр сили у Східній Європі чинить політичний тиск у „газових” відносинах з Україною, а це впливає на енергетичну безпеку ЧР. Вихід з цієї

ситуації вона вбачає у збільшенні внутрішніх генеруючих потужностей, включаючи пошук додаткових ресурсів для трубопроводу „ІКЛ” (Інгольштадт – Кралупи – Літвінов), укладання контрактів на постачання норвезького газу і завершення будівництва АЕС Темелін. У статті „Роль Східного партнерства в енергетичній політиці Європейського Союзу” [1083] П. Кучінкова безпосередньо розглядає місце України у забезпеченні енергетичної стабільності ЄС. У ній вона слушно зазначає, що зважаючи на значну перевагу пропускну здатності української газотранспортної системи, модернізація ГТС знаходиться серед потенційно цікавих для чеських підприємців інвестиційних проектів. Головний свій інтерес Чехія вбачає в недопущенні встановлення російського контролю над ГТС України, оскільки це означатиме збільшення як чеської, так і ЄС енергетичної залежності від Росії.

Схожа проблематика розглядається в статтях Ф. Черного [960; 963; 964]. У них автор зауважив, що Чеська Республіка залишається одним з найбільших нетто-експортерів електроенергії в Європі. Враховуючи можливості нафтогону „ІКЛ”, проект постачання нафти трубопроводом „Одеса-Броди” до НПЗ в м. Кралупи не становить для Чехії інтересу. Зростання зацікавленості ЧР в реалізації такого маршруту постачання нафти було б можливим лише за умови припинення функціонування нафтогону „Дружба” та відсутності можливостей залучення додаткових ресурсів для постачання через нафтопровід „ІКЛ”. На його думку, Чехія має проводити збалансовану політику диверсифікації енергопостачання, що включало б диверсифікацію як джерел постачання, так і їх маршрутів. У цьому контексті ЧР необхідно підтримувати проект „Набукко”, з метою зменшення залежності постачання від Росії, і проект „Північний потік”, вбачаючи у цьому зменшення залежності від транзитних шляхів через територію України.

Шлях Чеської Республіки до Європейського Союзу та НАТО розглядає В. Гандл у статті „Чеська Республіка в ЄС та НАТО” [1016]. Автор робить

висновок, що вступ Чехії спочатку до НАТО, а згодом до ЄС був основним та пріоритетним завданням зовнішньополітичного курсу ЧР, з яким вона впоралася на „відмінно”. Дослідження зовнішньої політики Чехії у відносинах з країнами Центральної Європи розглядається у спільній статті В. Гандла та М. Кунстата „Центральна Європа в зовнішній політиці Чеської Республіки” [1018]. Предметом їх дослідження стала й Україна. Вони вважають, що у форматі „Східного партнерства” Україна має посісти центральне місце, стати своєрідним гарантом європейської енергетичної безпеки. Крім того, автори розглянули співпрацю країн Вишеградської групи з Україною, вважаючи її перспективною та взаємовигідною як для Чеської Республіки, так і для інших країн Центральної Європи.

Проблеми східної політики Чеської Республіки, в тому числі і щодо України, досліджено В. Вотапеком у статті „Східна політика Чеської Республіки 1993-2004. Успіхи, проблеми, перспективи” [1180]. Серед кола проблем автор також розглядає і проблему „Ямбурзької заборгованості” України перед ЧР та її вплив на двосторонні торговельно-економічні відносини. Він слушно зауважив, що зволікання з її вирішенням з боку України суттєво впливало й на політичний діалог з ЧР. Зокрема, Чехія офіційно погрожувала блокувати прагнення України вступити до СОТ.

Серед числа інших публікацій, що подають аналіз чеської зовнішньоторговельної політики, слід назвати статті Я. Гржіха [1034; 1035]. У них автор розглядає економічну співпрацю ЧР з країнами Центральної та Східної Європи. Предметом його дослідження став й аналіз чесько-української співпраці у період світової економічної кризи. Він зауважив, що основні засади зовнішньої політики Чехії передбачають співпрацю, зокрема, з Україною в економічних відносинах. Така співпраця запрограмована у „Концепції проекспортної політики країни на період до 2006 р.”, „Концепції чесько-української політики на період 2002-2005 рр.” та „Концепції закордонної політики Чеської Республіки”, ухваленої владою у 2003 році.

Вказаними документами було визначено державні важелі проєкспортної політики Чехії:

- 1). Діяльність торговельних місій та служб агентства „ЧезТрейд” (CzechTrade);
- 2). Участь у міжнародних виставках;
- 3). Активізація двосторонніх економічних зв'язків;
- 4). Розширення підтримки фінансових установ „Експортної гарантійно-страхової корпорації” (EGAP) та „Чеський експортний банк” (ЇЕВ) при реалізації економічних проєктів;
- 5). Надання закордонної допомоги.

Зовнішню політику Чеської Республіки у своїх публікаціях аналізує М. Коржан. У статті „Політичний контекст і формування чеської закордонної політики у 2008 р.” [1060] він зазначив, що у 2008 р. Чеська Республіка активно розвивала зовнішньополітичні контакти, у тому числі й з Україною. Чехія підтримувала Україну у довгоочікуваному вступі до СОТ. У статті „Політичний контекст і формування чеської закордонної політики у 2009 р.” [1061] автор зазначив, що 2009 р. був для Чехії вершиною зовнішньополітичних ініціатив та напрацювань на загальноєвропейському рівні. Водночас М. Коржан вважав, що Чехії буде важко підтримувати високий темп інституційної роботи в Євросоюзі, який був започаткований Францією під час її головування в другій половині 2008 р., а відсутність більшості прихильників подальших реформ в чеському парламенті може загрожувати провалом ратифікації Лісабонського договору. На думку автора, Чехія, як новий член ЄС, під час головування в Європейському Союзі має продемонструвати свою дипломатичність і применшити скепсис Старої Європи щодо нових членів Євросоюзу і подальшого розширення співробітництва з країнами Східної Європи.

Аналогічний аналіз зовнішньої політики Чехії 2010-2011 рр. М. Коржан зробив у статті „Політичний контекст і формування чеської закордонної політики у 2010 р.” [1062]. Він зазначив, що протягом 2010 р. відносини

Чеської Республіки із сусідніми країнами були дружніми і стабільними. Політика Чехії відносно України розвивалася у двох площинах: забезпечення захисту прав людини та диверсифікації енергоресурсів. Співпраця з Україною розглядалася чеською стороною насамперед в контексті реалізації програми „Східного партнерства”. А у статті „Політичний контекст і формування чеської закордонної політики у 2011р.” [1063] автор вважає, що перешкодою для відновлення контактів на найвищому рівні між Україною і ЧР було надання в січні 2011 р. Чехією притулку колишньому міністру економіки України Б. Данилишину, проти якого в Україні було порушено кримінальну справу.

Внутрішня і зовнішня економічна політика Чеської Республіки в умовах її членства в Європейському Союзі розглядається у колективній монографії „Економіка Чеської Республіки в новому просторі Європейського Союзу” [984]. У першому розділі дослідження автори наводять бачення макроекономічної політики в країнах-членах ЄС і зони євро та аналізують монетарні і фіскальні аспекти інтеграції в ЄС. У другому розділі монографії розглядається вплив екологічної політики ЄС на чеську економіку, проблему бюджетного дефіциту та його вплив на фінансування в різних секторах економіки. У зазначених розділах окреслено заходи щодо наближення рівня життя у Чеській Республіці до стандартів Європейського Союзу, перспективи розширення ЄС у форматі „Східного партнерства”, яке, на їх думку, позитивно впливатиме на економіку ЧР та торговельну співпрацю Чехії з країнами Східної Європи.

Дослідження співпраці між Чехією та Україною не є пріоритетним для чеських вчених. Це співробітництво не розглядається у дисертаціях чи монографіях. Виключення становить єдина дипломна робота С. Фоменко „Торговельні відносини між Україною та Чеською Республікою”, що була виконана за напрямом „Міжнародна торгівля” на Факультеті міжнародних відносин у Празькому університеті економіки. У ній наведено інформацію стосовно українсько-чеської економічної співпраці за період з 2001 до

другого півріччя 2006 р. та висвітлено торговельну політику України і Чехії. Загалом робота С. Фоменко не розкриває основні економічні проблеми, що існують між Україною та ЧР [1006].

Проблеми зовнішньої політики регулярно висвітлюються на сторінках часописів Міністерства закордонних справ Чехії „Міжнародна політика” і „Міжнародні відносини”. У статті Л. Палати „Питання сенсу України” [1124] розглянуто внутрішньополітичне життя країни від розпаду СРСР до президенства В. Януковича. Він вважає, що в економічному спаді, корупції, низькому рівні заробітної плати, повільних темпах реформ винні президенти Л. Кравчук і Л. Кучма, які були вихідцями з провінційної бюрократичної аристократії і які навіть після падіння комунізму втрималися при владі. На думку автора, зміни на краще відбулися після подій „Помаранчевої” революції, які супроводжувалися зростанням рівня економічного життя та зближення з ЄС. Оцінюючи Президента В. Януковича, Л. Палата вказує на явні обмеження свобод, політичних процесів та зростання кількості кримінальних справ проти Ю. Тимошенко і її оточення. Схожі питання розглянуті автором у статті „В Україні залишається хаотична демократія”. У ній Л. Палата дає критичну оцінку внутрішньополітичному життю України. Він висловив занепокоєння станом демократії в Україні, вважає, що правосуддя над экс-урядовцями носить політично-вмотивований характер [1125].

Н. Весела у статті „Два десятиліття незалежності України” робить спробу проаналізувати роки історії незалежної української держави. Вона стверджує, що незважаючи на внутрішньополітичну ситуацію, Україна зробила значний поступ на шляху до європейської інтеграції, а Чехія готова надати свій досвід та допомогу молодій українській державі в її наближенні до ЄС [1174].

У спільній статті М. Ехла та Ю. Паяна „Нова концепція чеської закордонної політики” викладено основні принципи взаємовідносин ЧР, затверджених чеським парламентом після виборів 2010 р. На цій концепції будувалися відносини й з Україною протягом 2011-2013 рр. Згідно з

концепцією, двадцятирічний етап повернення Чехії в Європу успішно завершився. Перед чеською зовнішньою політикою постали нові завдання, головне з яких – забезпечення безпеки та процвітання країни і її громадян та захисту інтересів ЧР за кордоном. Для досягнення цієї мети зовнішня політика Чехії має бути реалізована за такими напрямками: а) ЄС та „Східне партнерство”; б) енергетична безпека; в) економічна співпраця. Як зазначають автори, центральне місце у співпраці ЧР з країнами Східної Європи посідає Україна. Чеська зовнішня політика в рамках двосторонніх чесько-українських відносин готова підтримувати політичну, соціальну та економічну стабільність з акцентом на повазі прав та основних свобод людини, розвиток верховенства закону, політичного плюралізму, громадянського суспільства та свободи засобів масової інформації в Україні [982].

Аналіз зовнішньої політики Чехії після 1989 р. зробила С. Вайсова у статті „Тягар вибору: чеська зовнішня політика між принципами і інтересами”. Авторка дослідила акценти і цінності, які в останні десятиліття з’явилися та відображені у чеській закордонній політиці. Вона зауважує, що відбувся відхід від традиційних і вузьконаціональних інтересів в бік етичних принципів зовнішньої політики. Одним з таких принципів є підтримка Чехією євроінтеграційних прагнень країн Східної Європи. Більш ґрунтовний огляд даної проблематики С. Вайсова зробила в однойменній монографії [1181]. В першій частині публікації представлені діаграми, які пояснюють процес зміни характеру чеської зовнішньої політики після 1989 року. Як вважає авторка, на формування зовнішньої політики Чехії впливали чотири фактори:

1. Зміни, що відбулися у міждержавних відносинах незалежних держав після „холодної війни”;
2. Реструктуризація та трансформація чеського суспільства;
3. Зміна пріоритетів та ідеології;
4. Вплив закордонної політики західноєвропейських держав.

Ці чотири фактори впливали на остаточний процес прийняття рішень у зовнішній політиці ЧР та вироблення загальнодержавних концепцій міждержавного співробітництва, як з країнами ЄС, так і з державами Східної Європи.

Розглядаючи зовнішню політику ЧР, вона зосредила увагу на таких моментах: 1. Оттавській конвенції; 2. Угодах Осло щодо заборони наземних мін та касетних боєприпасів; 3. Римському статуті; 4. Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Через призму цих документів було розглянуто ступінь їх дотримання ЧР та ступінь обмеження чеської зовнішньої політики цими міжнародними правилами. С. Вайсова оцінює, наскільки Чехія виконує на практиці свої міжнародні зобов'язання. Вона також розглядає, як ці європейські принципи дотримуються у країнах Східної Європи, зокрема в Україні та Білорусі, та наводить приклади надання притулку ЧР політичним діячам з цих країн [1182].

Серед чеських наукових видань, що висвітлюють закордонну політику ЧР, нашу увагу привернув щорічник „Порядок денний чеської закордонної політики”. У виданні щорічника за 2007 р. наголошено, що одним із пріоритетів ЧР є підтримка демократичного розвитку України, її максимально можливої економічної інтеграції з країнами ЄС і усунення митних бар'єрів між Чехією та Україною [927, с. 40]. У часописі за 2008 р. йдеться про те, що Чехія має вибудувати механізм ефективного політичного співробітництва з Україною, а чеська дипломатія повинна зосередити увагу на питанні про подальшу лібералізацію Шенгенського візового режиму з країнами Східної Європи. З Україною слід було розпочати переговори, що вели до конкретних положень плану спрощення візового режиму [928, с. 27-29].

У щорічнику за 2009 р. зазначається, що Чеська Республіка як під час головування в ЄС, так і після його завершення буде підтримувати програму „Східного партнерства” ЄС з Україною, зробить конкретні кроки для спрощення отримання віз громадянами країн Східної Європи, скасує

непотрібні документи і сертифікати, знизить ціни на Шенгенські візи для українців [929, с. 83]. Енергетичні відносини ЧР з Україною розглядаються у часописі за 2010 р. Крім того, у ньому йдеться про хабарництво Генерального консульства ЧР у Львові, пов'язане з отриманням чеської візи. У результаті зі скаргами до суду ЧР звернувся 161 громадянин України [930, с. 46]. Чеський погляд на відносини з Україною після президентських виборів викладено у щорічнику за 2011 р. Перемога В. Януковича у Чехії сприймалася як те, що представник проросійського табору став викликом прозахідній орієнтації України і створює можливості для зміцнення позицій Росії в регіоні Східної Європи [931, с. 49].

Проблеми і перспективи „Східного партнерства” для України проаналізовані у часописі за 2012 р. У ньому акцентується увага на тому, що Україна є ключовою країною, яка бере участь у проекті „Східного партнерства”. Зазначається, що Україна має добрі економічні можливості для чеських інвесторів і є важливим коридором для чеського експорту до Росії [932, с. 47-48]. А у щорічнику за 2013 р. зазначається, що Україна є пріоритетним політичним та економічним партнером для Чеської Республіки та ключовою країною у проекті „Східного партнерства” [933, с. 46-47]. У ранніх виданнях часопису аналізу закордонної політики ЧР з Україною присвячується мало уваги, а в 2012 та 2013 рр. ці питання винесені у окремі розділи під назвою „Взаємовідносини з Україною”. Це пов'язано із зростанням ролі України в проекті „Східне партнерство” та перспективами укладення Угоди про асоціацію з ЄС.

Огляд використаних чеських джерел засвідчує, що у винятковій більшості публікацій піднімаються загальні питання перебігу трансформаційних процесів в Україні і Чехії, реалізації політичних, економічних та торговельно-економічних відносин, співпраці з НАТО і Євросоюзом тощо. У них лише зрідка зустрічаються окремі фрагментарні відомості про характер, зміст і напрями українсько-чеського міждержавного співробітництва. Ті нечисленні публікації, в яких згадується чесько-українське міждержавне

співробітництво у політичній і економічній сферах, не дають достатньої інформації про характер, зміст, тенденції розвитку і перспективи українсько-чеських широкомасштабних відносин. Натомість, аналіз чеських публікацій змушує констатувати, що для чеських науковців у перше десятиліття XXI ст. є пріоритетним дослідження співробітництва Чехії з країнами Європейського Союзу, зокрема Австрією, Німеччиною та Словаччиною. Окремі публікації присвячені співробітництву Чехії з Росією, яка серед країн Східної Європи посідає перше місце у торговельно-економічних відносинах з Чеською Республікою. З огляду на величезний ресурсний і територіальний потенціал, РФ розглядається чеськими вченими як основний геополітичний партнер та вектор сили у Східній Європі.

Зовнішню політику ЧР в умовах реформування чеського суспільства на початку XXI ст. досліджують також російські науковці. Наукові центри Російської Федерації з перших років XXI ст. систематично досліджують трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи, їх місце в стратегії розширення НАТО і Євросоюзу на Схід. Зокрема, у монографії професора Ю. Матвієвського проаналізовано європейську інтеграцію в Західній Європі на прикладі країн-членів Європейського Союзу, в тому числі й Чеської Республіки. У ній автор дослідив інтеграційні процеси у Західній Європі на прикладі Європейського співтовариства і проаналізував різні етапи „інтеграційного будівництва”, яке почалося з економіки, а потім стало поширюватися на інші сфери суспільної діяльності. Особливу увагу у монографії він приділив питанням відносин Європейського Союзу з країнами Східної Європи [772].

Дослідження проблем наднаціональності та феномену наднаціональної інтеграції в Європейському Союзі зроблено І. Хохловим [878]. Автор пояснив закономірності і визначив такі фактори становлення наднаціональності в ЄС: зовнішні – формування нового світового порядку після Другої світової війни, роль у ньому США, закінчення „холодної” війни, розпад СРСР та демократичні революції в країнах Центральної та Східної

Європи. Внутрішні – еволюція самої інтеграційної системи, тобто європейського права, інституційної структури та впровадження субсидіарності як методу і принципу управління.

Питання міждержавного співробітництва країн СНД з країнами ЄС розглядається у колективній монографії російських вчених „Європейські країни: місце у „Великій Європі” [689]. У ній проаналізовано внутрішні та зовнішньополітичні аспекти розвитку європейських країн СНД, перспективи взаємовідносин з Європейським Союзом у рамках концепції „Великої Європи”.

Інтеграція Чеської Республіки до НАТО розглянута у статті А. Васьковського [637]. У ній відображено російський погляд на процес розширення НАТО на Схід. Як вважає автор, вступ ЧР та інших країн Центрально-Східної Європи неминуче порушив баланс збройних сил, що призвело до порушення Договору про звичайні озброєння у Європі, оскільки, навіть без врахування сил нових членів, НАТО перевершує Росію в 5 разів за чисельністю населення, більш ніж в 10 разів – за розмірами військових витрат, в 3 рази – за чисельністю збройних сил і кількістю звичайних озброєнь, а співвідношення бойових потенціалів сил загального призначення Росії й НАТО оцінюється як один до чотирьох. Одночасне збільшення звичайних сил НАТО й наближення до кордонів України та Росії має дестабілізуючий вплив на баланс стратегічних ядерних сил.

Спірні питання „Декретів Бенеша” напередодні вступу Чехії до ЄС розглянув В. Трухачов [854]. Автор наголосив, що ця проблема торкалася не тільки відносин ЧР та Австрії, але й відносин Чехії з Німеччиною та Угорщиною. Він розглянув можливості блокування Австрією та Німеччиною вступу Чехії до ЄС. Схожі дослідження В. Трухачов зробив і в інших працях [1223; 1224]. Автор засвідчив, що чеська зовнішня політика з країнами ЄС та країнами Східної Європи, була частиною політичних і соціально-економічних процесів, що відбувалися в Європі у перше десятиліття ХХІ ст.

Вони мали істотний вплив на розширення Євросоюзу та Шенгенського простору.

Дослідження процесів трансформації чеського суспільства та проблем зовнішньої політики Чеської Республіки здійснено у дисертації Н. Тамарчиної [1221; 1122]. У ній авторка проаналізувала зовнішню політику Чеської Республіки перед вступом до Європейського Союзу. Вона вважала, що досвід Чехії особливо цікавий тому, що це єдина досі країна в регіоні Центральної та Східної Європи, в якій посткомуністична трансформація обходиться без серйозних соціальних потрясінь, із збереженням при владі тієї команди реформаторів, яка починала в 1989 році реформи соціально-економічної та політичної системи. У всіх колишніх соціалістичних країнах даного регіону труднощі спричинили часту зміну правлячих еліт. Н. Тамарчина зробила висновок, що пріоритетним завданням чеської зовнішньої політики залишилась інтеграція держави у цивілізаційний і культурний простір Західної Європи.

Геополітичні аспекти зовнішньої політики Чеської Республіки дослідив Р. Рот [1219; 1220]. Автор здійснив аналіз формування зовнішньої політики ЧР у рамках геополітичного простору у контексті нової політичної ситуації та вперше у російській історіографії провів порівняльний аналіз зовнішньополітичних курсів Словаччини та Чехії в їх інтеграції у „Велику Європу”. Він наголосив, що головним пріоритетом зовнішньої політики Чехії була інтеграція ЧР в європейські і трансатлантичні політичні та економічні структури. З цим завданням правляча чеська еліта впоралася „на відмінно”. Також автор зауважив, що внутрішній демократичний розвиток, завершення економічної трансформації, побудова стабільного громадянського суспільства та пристосування до європейських правил сприяло досягненню основної мети Чеської Республіки – вступу в ЄС.

Діяльність законодавчої влади, еволюцію Парламенту Чеської Республіки та його вплив на суспільно-економічне життя країни дослідила у своїй дисертації М. Лазарева [1216; 1217]. На основі аналізу конституційно-

правового регулювання та практики діяльності Парламенту Чеської Республіки вона виявила загальні закономірності становлення і розвитку інституту парламенту в постсоціалістичних країнах Східної Європи, наголосила, що є правомірним виділення східноєвропейських держав в окрему умовну групу, яка має певні особливості конституційного розвитку. Комуністичне правління залишило відбиток на суспільно-політичному житті Чехії, однопартійне правління і усунення політичної опозиції зумовили підозрілість і недовіру громадян до політичних партій та до офіційних осіб. Крізь призму проведеного дослідження представляється можливим оцінити розвиток Парламенту і Уряду в сучасній Україні, яка прагне подолати негативний досвід соціалістичного правління і надати представницьким органам дієвий характер.

Дослідження процесу інтеграції Чеської Республіки до Європейського Союзу висвітлено також у дисертаційному дослідженні М. Ештванікової [1229]. Вона зауважила, що зближення ЧР з Європейським Союзом сприймалося як процес „повернення у Європу”. Тож кроки, що робилися після подій 1989 р. з метою возз’єднання з Західною Європою, розглядалися як природний наслідок внутрішніх змін. Ставши в 1993 р. суверенною державою, Чехія продовжила зовнішньополітичну лінію ЧСФР, основним пріоритетом якої був найшвидший вступ до НАТО і ЄС. Десять років інтеграції Чеської Республіки в Європейський Союз дисертантка розділила на три періоди: 1993-1997 рр.; 1998 р.; 1999-2003 рр. Перший – з 1993 до 1997 р. характеризувався нестабільністю державних інститутів Чехії, нерозвиненістю партійної системи, економічною кризою, гострими протиріччями у внутрішньополітичному житті. У цей період керівники ЧР, що приділяли основну увагу політичному аспекту інтеграції і недооцінювали складні інституційні реалії ЄС, так само як і важливість виконання умов ЄС відповідно до переговорного процесу, продемонстрували обмеженість своїх поглядів на євроінтеграцію. Чеський уряд очолював В. Клаус. Незважаючи на критику Клаусом певних дій Європейського Союзу, зокрема експансії на

Схід, його уряд, керуючись національними інтересами і виходячи зі схвалених ним зовнішньополітичних пріоритетів, все ж прийняв ряд заходів по зближенню з ЄС і виконанню поставлених перед ЧР умов. У результаті на саміті у Люксембурзі в 1997 р. Чехія, на відміну від України, увійшла в „першу хвилю” розширення ЄС. Другий період – 1998-1999 рр. – виявився переломним для Чехії. Соціал-демократичний уряд на чолі з М. Земаном, який прийшов до влади в Чехії, продовжив зовнішньополітичну лінію попереднього уряду, внісши у неї деякі зміни. У сфері зовнішньої політики першорядним завданням стало якнайшвидше виконати умови Європейського Союзу і вступити до нього в якості повноправного члена. Взаємовідносини з сусідніми „східними” країнами теж отримали новий імпульс. У третьому періоді – з 1999 до 2003 р. – питання, пов’язані з євроінтеграцією, стояли на першому місці в урядових колах ЧР. Визначивши для себе високий темп підготовки до вступу в Євросоюз, їм вдалося його зберегти аж до підписання в Афінах угоди про вступ до ЄС десяти нових членів.

Аналіз багатопартійної системи Чехії початку ХХІ ст. здійснив Я. Шимов [1227; 1228]. У дисертації автор висвітлив формування демократичної багатопартійної системи в Чеській Республіці, яка після „Оксамитової” революції 1989 р. пройшла непростий шлях посткомуністичної трансформації. Цей процес ускладнювався тим, що до 1993 р. Чехія була складовою частиною багатонаціональної чехословацької держави, а формування нових політичних інститутів, в тому числі партій і рухів, у країні йшло одночасно з посиленням відцентрових тенденцій, які призвели до розпаду Чехословацької федерації. Він також вважає, що посткомуністична трансформація в Чеській Республіці має й інші особливості. Перехід від комуністичного режиму до демократії тут виявився практично одномоментним, у Чехословаччині не було тривалого періоду протистояння і діалогу комуністичної влади та опозиційних сил, подібного тому, який пережила в 90-х рр. Україна. Автор дійшов висновку, що початок 2000-х рр. був ознаменований у Чехії серйозною політичною кризою, яка склалася в

результаті парламентських виборів в червні 1998 р. і не дозволила сформувати однопартійний або коаліційний уряд.

Процеси формування чеської політичної еліти, розвитку зовнішньополітичних концепцій чеської еліти у співробітництві з ЄС та НАТО розглянуті у дисертаційному дослідженні А. Балакіревої [1211; 1212]. Авторка проаналізувала події внутрішнього та зовнішнього політичного життя ЧР, які мали прямий вплив на зміну цілей і пріоритетів політичної еліти та вплинули на формування, розвиток і реалізацію її зовнішньої концепції стосовно східноєвропейських сусідів. Дисертантка наголосила, що процеси посилення західноєвропейської орієнтації чеських урядовців відбувались за рахунок мінімізації значення російського чинника. А. Балакірева підкреслила, що саме протягом першого десятиліття існування ЧР сформувалася позиція чеської політичної еліти, яка цілеспрямовано йшла до реалізації нової зовнішньополітичної парадигми: маргіналізації російського чинника аж до майже повного заперечення його впливу і максимального розвороту країни в бік західноєвропейського регіону. Лише з відходом у 2003 р. з президентського поста В. Гавела тенденції більш збалансованого і виваженого підходу до країн Східної Європи стали перетворюватися на стабільний і невід'ємний компонент стратегії і тактики чеських політиків.

Загалом російські дослідники розглядають всі названі проблеми з метою виявлення причин і можливих наслідків процесів політичного, економічного і культурного розвитку країн Центрально-Східної Європи для Росії. Такий підхід дає змогу зрозуміти тенденцію розвитку співробітництва Чеської Республіки зі „східними” сусідами, у тому числі з Україною.

Таким чином, тема українсько-чеського торговельно-економічного співробітництва, як для чеських так й для російських дослідників, не має чіткої спрямованості щодо України. Особливо це помітно з боку чеських дослідників, котрі після втрати безпосереднього кордону між Україною і Чехією та після вступу до ЄС все менше розробляють концепцію міждержавного співробітництва з Україною. Чеські науковці не особливо

переймаються формуванням концептуальних основ українсько-чеського співробітництва, прогнозуванням і моделюванням його розвитку. У свою чергу, українські вчені лише в останні роки починають розробляти проблеми українсько-чеського співробітництва переважно в політичній сфері, а інші сфери двостороннього українсько-чеського співробітництва ще майже не вивчені.

1.3. Джерела до вивчення українсько-чеських міждержавних відносин

Джерелами до вивчення історії двостороннього співробітництва, торговельних зв'язків і економічної співпраці України з Чеською Республікою за період 2000-2012 рр. є звіти Посольства України в Чеській Республіці, аналітичні записки та листи Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, статистичне листування Торговельно-економічної місії України в складі Посольства України в Чеській Республіці, доручення Міністерства закордонних справ України, неопубліковані матеріали українських і чеських поточних архівів зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних відомств та державних структур обох країн, опубліковані документи, періодичні видання та ряд публікацій. Основу дисертаційного дослідження склали архівні матеріали, опубліковані

документи, праці українських і чеських дослідників та українська і чеська періодика.

У дисертації використано документи наступних архівів: Управління державного архіву Міністерства закордонних справ України (м. Київ), Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України (м. Київ), поточного архіву Посольства України в Чеській Республіці (м. Прага), поточного архіву Торговельно-економічної місії України у складі Посольства України в Чеській Республіці (м. Прага), Міністерства закордонних справ Чеської Республіки (м. Прага), Міністерства промисловості та торгівлі Чеської Республіки (м. Прага).

Хронологічно неопубліковані матеріали про українсько-чеські відносини та торговельно-економічне співробітництво складають дві групи: перша – документи про українсько-чеські відносини за період 2000-2003 рр., друга – 2004-2012 рр. Також використано ряд документів про двосторонні відносини між Україною та Чехією за період 1990-1999 рр., які дали можливість простежити передумови розвитку співпраці між країнами протягом 2000-2012 рр. [1, 14, 16, 20, 34] та ін.

З архівних матеріалів Управління державного архіву Міністерства закордонних справ України використано виступи Міністра закордонних справ України А. Зленка, матеріали політичних аналізів та нарад по країнах, записки бесід і щоденники міністрів закордонних справ, звіти про роботу МЗС України, інформації про політичну ситуацію і економічний стан Чеської Республіки, циркуляри Міністерства закордонних справ України посольствам, консульствам та дипломатичним представництвам України і т. ін. Увагу привертає звіт про концепцію аграрного розвитку Чехії. Документ містить ґрунтовний аналіз концепції аграрної політики Чехії перед її вступом до ЄС. У документі виділено два хронологічні етапи розвитку сільського господарства Чеської Республіки: перший етап – пожвавлення (з 1999 до 2001 р.) – спрямований на оздоровлення і стабілізацію аграрного сектору

Чеської Республіки та на інституціональну підготовку його роботи за стандартами ЄС; другий етап – адаптації, який розпочався у 2002 році і закінчився вступом Чеської Республіки в ЄС. Він був спрямований на пристосування до умов аграрної політики Євросоюзу [10].

Звіт про прогноз оцінок можливих соціально-економічних наслідків вступу Чехії до Європейського Союзу для України складається з трьох розділів. У них наводиться інформація щодо аналізу змін тарифів ЧР у зв'язку із вступом до ЄС. У першому розділі Посольство України здійснило порівняльний аналіз змін ставок імпортного мита Чеської Республіки щодо основних товарних позицій українського експорту. У другому розділі наведена кількісна оцінка потенційних втрат українських експортерів після вступу ЧР до ЄС. Ця оцінка залежала від позиції „оновленого” складу 25 країн-членів ЄС, які захищали свій спільний ринок від українського імпорту металургійної та хімічної продукції. Третій розділ документа розкриває стан зовнішньої торгівлі Чехії після її вступу до ЄС [11].

Важливою є інформація про роботу Торговельно-економічної місії у складі Посольства України в Чеській Республіці на євроінтеграційному напрямі за період листопад 2002 р. – січень 2003 р. У документі виділено 10 міждержавних заходів [15]. Довідка щодо сучасного стану торговельно-економічних відносин між Україною та Чеською Республікою у 2003 р. містить конкретні дані про обсяги торгівлі між країнами і засвідчує, що за обсягами двостороннього товарообміну Чеська Республіка посідала 18-те місце серед торгових партнерів України. У свою чергу, Україна посідала 20-те місце серед країн, що мали торговельно-економічні відносини з Чеською Республікою, у тому числі друге місце серед країн СНД та Балтії (після Російської Федерації) [5]. У документі про аналіз змін тарифів ЧР у зв'язку із вступом до ЄС показано динаміку зміни ставки імпортного мита для України [13]. Інформація щодо зустрічі з генеральним директором чеської фірми „ПРЕКОЛОР” (PRECOLOR) Р.Карлубіком засвідчила бажання українського та чеського Урядів створити спільне підприємство з очистки стічних вод та

технологічної рекультивациі земель, які забруднювалися в процесі виробництва [8]. Інформація про економічне та інвестиційне співробітництво двох країн містить дані про економічні та інвестиційні можливості співробітництва Чеської Республіки з Україною [37].

Документ з архіву Міністерства закордонних справ України про шляхи вирішення проблем у сфері працевлаштування та розширення договірно-правової бази пропонував виробити механізм оперативного вирішення питання надання робочих віз громадянам України, які мали будівельні спеціальності. Їх розробка значно підвищила б ефективність роботи українських будівельних підприємств на чеському ринку [24].

Другу групу джерел складають документи і матеріали архіву Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, в яких розкривається зміст торговельно-економічного співробітництва України та Чеської Республіки. Серед них заслуговують на увагу: інформація про стан фінансово-кредитної підтримки інноваційної діяльності, а також про досвід створення інноваційних структур у ЧР. У документі аналізуються програми інноваційної діяльності чеського уряду, зокрема підтримки інноваційної програми „Промисловість та підприємництво 2004-2006”, що надавала можливість підприємствам без обмежень отримати підтримку при реалізації проектів підвищення технічних та експлуатаційних якостей виробів, технологій та послуг, запровадження прогресивних технологій управління. Метою програми було підвищення результативності роботи малих та середніх підприємств шляхом підтримки їх технічної оснащеності, запровадження сертифікації та міжнародних стандартів [43].

Інший документ містить інформацію щодо зустрічі керівника Торговельно-економічної місії України з заступником керівника Департаменту підтримки торгівлі та координації відносин з торговельно-економічними відділами Міністерства промисловості і торгівлі Чеської Республіки. Документ зосереджує увагу на:

- 1). Функціях, які покладені на економічні служби дипломатичних представництв Чеської Республіки за кордоном, їх статус та повноваження;
- 2). Залученні до роботи представництв державних та бізнес-структур;
- 3). Використанні різних форм взаємодії представництв Чеської Республіки з бізнес-структурами, акредитації компаній при дипломатичних представництвах або торговельно-економічних місіях, створенні представництв Торгово-промислової палати тощо;
- 4). Нормативних актах ЧР, які регламентують взаємодію офіційних представництв за кордоном з бізнес-структурами [45].

Ряд документів з архіву Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України аналізують персональний склад Уряду ЧР, Зокрема Уряду С.Гросса та Кабінету міністрів його попередника В. Шпідли [44]. У документах містяться інформації щодо поглибленого обґрунтування показників розвитку зовнішньої торгівлі [46], наведено показники зовнішньої торгівлі між Україною та Чеською Республікою, проаналізовано чинники активізації українсько-чеської торгівлі у 2004 р. В інформації щодо проведення роботи по наданню Україні статусу країни з ринковою економікою йдеться про готовність Чеської Республіки підтримувати наміри України в даному питанні [47]. Також у документі зазначається, що для набуття статусу країни з ринковою економікою Україна має виконати всі необхідні для цього критерії: внести зміни до законодавства у сфері банкрутства, цінових обмежень стосовно добрив та металургії. При виконанні зазначених критеріїв ЧР буде невідкладно наполягати на наданні Україні з боку ЄС статусу країни з ринковою економікою.

В інформації про напрями дослідження національних ринків товарів та захист інтересів українських підприємств в антидемпінгових, спеціальних та антисубсидійних розслідуваннях йдеться про імпорт до Чехії гарячекатаного прокату українського походження, який підпадав під дію українсько-чеської Угоди про торгівлю деякими сталеварними виробами. Угодою було встановлено граничні обсяги (80 тис. тонн) щорічного імпорту до ЧР

гарячекатаного прокату українського виробництва. Також у документі вказуються обмеження імпорту з України до ЧР нітрату амонію, на поставки якого Чеська Республіка запровадила дискримінаційне 16 % імпортне мито. Це негативно вплинуло на обсяги поставок з України до ЧР цієї продукції [48].

Інформація щодо проведення у м. Прага 31. 05 – 4. 06. 2004 р. дванадцятого щорічного засідання „Економічного форуму” розкриває питання двостороннього співробітництва після вступу ЧР до Європейського Союзу, містить перелік двосторонніх угод, які Чехія мала наміри денонсувати у зв’язку із вступом до ЄС: 1) Угода між Міністерством сільського господарства та продовольства України та Міністерством сільського господарства ЧР про економічне, науково-технічне та виробниче співробітництво (09. 04. 1993 р., м. Київ); 2) Угода між Урядом України та Урядом ЧР про торговельно-економічні відносини та науково-технічне співробітництво (17. 03. 1994 р., м. Прага); 3) Угода між Урядом України та Урядом ЧР про співробітництво у галузі ветеринарної медицини (28. 01. 1997 р., м. Прага); 4) Угода між Урядом України та Урядом ЧР про співробітництво в галузі карантину та захисту рослин (28. 01. 1997 р., м. Прага). Крім того, з моменту вступу ЧР до ЄС автоматично втратила чинність Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом ЧР про торгівлю деякими сталеливарними виробами (20. 12. 2002 р., м. Прага). Документ також аналізує зміни у двосторонніх торговельних режимах з моменту вступу ЧР до ЄС, розглядає можливі економічні наслідки розширення ЄС для України. Зокрема, пропонує завершити переговорний процес щодо вступу України до СОТ, створити з ЄС зону вільної торгівлі, відстоювати збереження традиційних обсягів поставок української металопродукції на чеський ринок, що стане частиною ринку ЄС [50].

Окрему групу джерел даного архіву складають щорічні звіти про діяльність Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. Так, у звіті про діяльність Міністерства за 2002 рік йдеться про

основні засади зовнішньоекономічної політики України та практичні кроки у європейській та євроатлантичній інтеграції [39].

У звіті про діяльність Міністерства за 2003 рік визначаються чотири основні пріоритети ефективного міждержавного співробітництва з країнами ЄС і Центральної Європи: 1. Формування та реалізація стратегії економічного піднесення України; 2. Створення умов для прискорення економічного зростання через інструменти податково-бюджетної та фінансової політики; 3. Розширення співробітництва між Україною та ЄС, набуття Україною членства у СОТ та проведення ефективної зовнішньоекономічної політики; 4. Підвищення ефективності державного управління та діяльності Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України [40].

Звіт про діяльність Міністерства за 2004 рік окреслює завдання забезпечення безперервності політичного діалогу між Україною та ЄС на шляху європейської інтеграції України та переговорного процесу з новими державами-членами ЄС. З цією метою Міністерство взяло активну участь у підготовці позиційних документів України щодо спільних дій з новими державами-членами ЄС, у тому числі ЧР, які спрямовано на мінімізацію негативних наслідків розширення Європейського Союзу [41].

Звіт Мінекономіки України про надання статистичних даних ЧР щодо оцінки можливих наслідків створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС дав можливість проаналізувати специфіку українсько-чеського співробітництва напередодні та після вступу Чеської Республіки до Європейського Союзу [42].

Третю групу джерел складають документи і матеріали поточного архіву Посольства України в Чеській Республіці. З них на особливу увагу заслуговують договірно-правові акти, якими регулюються різні аспекти українсько-чеських міждержавних відносин. Так, у 2000-2003 рр. українсько-чеське співробітництво регулювалось державно-правовими актами, підписаними в попередні і поточні роки. У цьому контексті важливу роль

відіграв Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною і Чеською Республікою від 26 квітня 1995 р. [52], Угода про економічне, науково-технічне і виробниче співробітництво від 9 квітня 1993 р. [109] та низка договорів і угод 1993-1999 рр. [102; 110; 111; 112; 113], які протягом 2000-2003 рр. регулювали консульські взаємовідносини двох країн, торговельно-економічне співробітництво, питання зайнятості і взаємне працевлаштування своїх громадян на території країни-партнера, допомогу ЧР в реалізації економічних реформ в Україні, науково-технічну співпрацю двох країн.

У поточному архіві Посольства України в ЧР нами виявлено значну кількість джерел різного характеру. На увагу заслуговує звіт про участь Прем'єр-міністра В. Януковича у зустрічі глав урядів „Вишеградської групи” 25 червня 2003 р. [65] та різноманітні інформації про зустріч Міністра закордонних справ України А. Зленка з головою уряду Чехії В. Шпідлою [68], про українсько-чеське культурне співробітництво [70], про форум „Партнери ХХІ століття” [74] та ін.

Окрему групу документальних джерел складають щорічні звіти про роботу Посольства України в ЧР. Нами використано матеріали до звіту Посольства України за 2000 рік, в якому аналізується двостороннє співробітництво. Звіт засвідчив значне пожвавлення торговельної діяльності між нашими країнами, як в сумарних об'ємах, так і по більшості товарних груп. Щодо науково-технічного співробітництва між Україною та Чехією, вказано можливості співпраці в розвитку металургійних технологій, в т.ч. у практичному застосуванні досягнень порошкової металургії, в ядерному і енергетичному машинобудуванні та радіоелектронному машинобудуванні, автоматизації систем управління технологічними процесами, виробництві обладнання для міського електротранспорту, переробних галузей сільського господарства і т. ін. [86].

Українсько-чеське співробітництво характеризує звіт Посольства за 2001 р. У ньому проаналізовано сприятливі для України тенденції у взаємній

торгівлі, що відзначалися в 2000 та протягом 2001 рр., визначено інвестиційні проекти, а також умови ведення підприємництва у вільних економічних зонах України [87].

Численні конкретні цифрові дані та факти про українсько-чеське торговельно-економічне співробітництво, що були використані у дослідженні, містять матеріали до звітів про роботу Посольства України за 2002 р. [88] та 2003 р. [89].

Звіт Посольства України в Чеській Республіці за 2004 р. дає загальну характеристику основних тенденцій у політиці ЧР після вступу до ЄС [90].

Динаміка українсько-чеського співробітництва проаналізована у звіті Посольства України за 2005 р. Документ розкриває специфіку двосторонніх відносин у контексті існування проблеми ліквідації Україною „Ямбурзької заборгованості” перед Чехією. У відповідності до міжурядової угоди, яка набула чинності у 1999 р., Україна визнала борг на суму 79,17 млн. умовних розрахункових одиниць (еквівалент 1247 млн. м³ природного газу). Решта розділів звіту подає аналіз торговельно-економічного співробітництва та договірно-правової бази двосторонніх відносин [91].

Інформацію про двосторонні відносини між Україною і Чехією знаходимо у звіті Посольства України в ЧР за 2006 рік [92]. Висновки та пропозиції щодо покращення двосторонніх відносин містить звіт Посольства України в ЧР за 2007 рік. У документі зазначено, що і в умовах участі в єдиній зовнішньоторговельній політиці Європейського Союзу Чехія демонструвала зацікавленість продовжувати з Україною двосторонній діалог на рівні міністерств та відомств економічного блоку [93].

Окрему групу архівних матеріалів складають нормативно-правові акти про співробітництво України і Чехії, звіти, інформації, матеріали економічних аналізів та нарад по країнах, виступи, що зберігаються в поточному архіві Торговельно-економічної місії при Посольстві України в Чеській Республіці. Нами використано значну кількість справ названого поточного архіву, які ми згрупували у підгрупи. Перша підгрупа –

договірні-правові акти українсько-чеських відносин у зовнішньоекономічній сфері, тобто міждержавні та міжурядові угоди з питань українсько-чеського торговельно-економічного співробітництва. До їх числа відносимо міжурядові угоди про українсько-чеські торговельно-економічні зв'язки і науково-технічне співробітництво [261], про взаємний захист інвестицій [260], домовленості з питань подальшого співробітництва у сфері взаємного визнання результатів роботи з оцінки відповідності між Державним комітетом стандартизації, метрології і сертифікації України та Управлінням з технічної стандартизації, метрології та державних випробувань Чеської Республіки [234], про доступ на ринки товарів та послуг в рамках переговорного процесу щодо вступу України до СОТ [236] та ряд інших.

Другу підгрупу документів складають річні, щоквартальні і щомісячні звіти про роботу Торговельно-економічної місії України в Чехії. Вони включають аналіз зовнішньоекономічної політики і діяльності Чеської Республіки, стану її економічних відносин з країнами ЄС, світу та України, аналіз виконання двосторонніх угод економічного характеру, інформації про ділові контакти, зустрічі з представниками державних структур та ділових кіл, додатків у вигляді статистичних таблиць економічного характеру, планів роботи Торговельно-економічної місії України в Чеській Республіці (ТЕМ), супровідні листи з відомчих міністерств та циркуляри Міністерства закордонних справ України. Аналізуючи названі джерела, відмітимо, що всі вони складаються з 10 розділів [142-149].

Третю підгрупу документів, що зберігаються в поточному архіві Торговельно-економічної місії при Посольстві України в Чехії, складають різноманітні інформації: про зміни керівництва чеського уряду та міністерства промисловості і торгівлі [168], зовнішньоекономічну діяльність Чехії [164], про основні показники українського експорту [171], про підсумки торговельно-економічної співпраці України та Чеської Республіки [175], про обсяги українського експорту до Чеської Республіки [180] та ін.

Четверту підгрупу архівних матеріалів поточного архіву Торговельно-економічної місії України в Чехії складають протоколи засідань українсько-чеської Комісії з питань торговельно-економічного українсько-чеського співробітництва [233; 235; 237; 239; 240; 241; 242; 243].

Четверту групу матеріалів складають документи і матеріали поточного архіву Міністерства закордонних справ Чеської Республіки. Через ускладнений режим доступу і вибірковість надання документів українським дослідникам, матеріали даного архіву виявились важкодоступними. Незважаючи на це, нами використано певну кількість чеських документів. Зокрема: матеріали угоди про стандартизацію у галузі метрології між Держстандартом України та Управлінням з технічної стандартизації, метрології і державних випробувань ЧР [284]; проекти документів про взаємне визнання результатів робіт із сертифікації металопродукції, будівельних матеріалів і конструкцій [286; 285]; матеріали про внутрішню і зовнішню політику Чехії [282]; статистичні дані про чеську економічну політику [288; 289; 290]; інформацію про Українсько-чеський економічний форум, який відбувся 5 листопада 2002 року [280]; інформацію про презентацію ярмарки „Енергооблік”, що відбулася 22 січня 2003 р., на якій було представлено продукцію металургії, магістрального та комунального господарства [281], концепцію про торговельно-економічні відносини Чеської Республіки з Україною протягом 2002-2005 рр. [279] та ін. В останньому документі визначено засади економічних відносин з Україною в умовах членства ЧР в ЄС. Зокрема, зазначається, що Чеська Республіка розглядає Україну як важливу європейську країну, яка впливає на ринок капіталів, товарів і послуг в Центральній і Східній Європі, та буде докладати зусилля для розширення взаємовигідного економічного співробітництва і поновлюватиме контакти, які існували між двома країнами раніше. У документі йдеться про вдосконалення нормативно-правової бази двосторонніх торговельно-економічних відносин, про заходи поліпшення умов взаємного доступу товарів на ринки України та Чехії

шляхом усунення наявних торговельно-економічних бар'єрів. Названий документ пропонував: удосконалити механізм двостороннього співробітництва в банківській сфері, створивши ефективну систему кредитування та страхування експортно-імпортних операцій; узгодити механізм реалізації кредитів відповідно до Протоколу між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки „Про надання кредитів для фінансування експорту товарів та послуг із Чеської Республіки в Україну”; опрацювати питання отримання від „Експортної гарантійно-страхової корпорації” (EGAP) інформаційної та методичної підтримки в питаннях розвитку та запровадження в Україні системи страхування і гарантування експортно-імпортних операцій; прискорити відкриття на базі Почесного консульства України в м. Брно Генерального консульства України, а також сприяти відкриттю Генерального консульства Чехії в м. Львові.

Окрему підгрупу документів з архіву Міністерства закордонних справ Чехії складають справи про закордонну політику Чеської Республіки за 2000-2011 рр. [293], 2001 р. [294], 2002 р. [295], 2003 р. [296], 2004 р. [297], 2005 р. [298], 2006 р. [299], 2007 р. [300], 2008 р. [301], 2009 р. [302], 2010 р. [303], в яких аналізується зовнішня політика ЧР з країнами ЄС та країнами Центральної та Східної Європи, у тому числі і з Україною. Структурно ці звіти складаються з вступу, восьми розділів та додатків. У першому розділі подається аналіз багатосторонньої співпраці ЧР з ЄС, ОБСЄ, СОТ, Світовим банком. Другий розділ містить дані про двосторонні відносини ЧР з країнами світу. Зокрема, у звіті за 2000 р. аналізуються всі сфери чесько-українського співробітництва. У ньому зазначено, що Чеська Республіка вітає зусилля України для більш тісної співпраці з НАТО, Європейським Союзом, центральними і регіональними групами і організаціями. Одночасно Чехія високо оцінює політику України щодо сусідніх країн і її зусилля по збільшенню регіональної безпеки [293, с.140-141].

У звіті за 2001 р. йдеться про те, що Чехія зацікавлена у збереженні і зміцненні незалежності України та її процвітанні. Офіційний візит

Заступника Прем'єр-міністра і Міністра закордонних справ Я. Кавана в Україну у жовтні 2001 р. був вмотивований необхідністю активізувати чесько-український діалог на політичному та економічному рівні і домогтися прогресу в питанні погашення „Ямбурзької” заборгованості [294, с. 224-225].

Звіт за 2002 р. містить інформацію про те, що Чеська Республіка сприятиме інтеграції нашої країни в європейські та євроатлантичні структури. У документі зазначається, що чеська сторона робить наголос на розвитку торговельно-економічних відносин. Обидві сторони зацікавлені в подальшому розвитку контактів у військовій, а також у інших сферах взаємодії [295, с. 249-251].

Крім того, у звітах МЗС ЧР за різні роки аналізуються політичні відносини між ЧР і Україною [296, с. 230-232; 298, с. 276-278], економічна співпраця [297, с. 263-265; 299, с. 233-234; 300, с. 198-199; 301, с. 196-197], правова база двостороннього співробітництва [302, с. 296-299], розглядається розвиток закордонного та трансформаційного співробітництва між Чехією та Україною [303, с. 212-213]. Також в архіві МЗС ЧР виявлено „Концепцію закордонної політики Чеської Республіки на період 2003-2006 рр.”, в якій окреслені плани торговельно-економічних відносин з Україною [278].

Проблематику соціально-економічного розвитку Чехії після вступу до Європейського Союзу розглянуто у кількох наукових проектах та стратегіях, які підготували вчені Центру соціальної та економічної стратегії університету ім. Карла Великого у Празі. Ці дослідження проводилися на замовлення Уряду та Міністерства закордонних справ Чехії. Серед них виділяємо „Пріоритети для Чеської Республіки”. Документ-програму підготовлено під загальним керівництвом професора М. Потучека. Він визначив основні завдання на шляху інтеграції Чехії до ЄС та напрями співробітництва ЧР з її східними сусідами [287]. Аналогічне експертне дослідження розвитку Чехії до 2015 року здійснили чеські науковці під назвою „Розвиток Чеської Республіки до 2015” [292].

Наступну групу документів складають архівні матеріали Міністерства промисловості та торгівлі ЧР (м. Прага). Серед них виділяємо інформацію про перегляд діяльності міжнародних економічних організацій [324], про встановлення обмежень на експорт нітрату амонію та інших видів добрива з України [322; 323], про характеристику торгівлі корисними копалинами [331] та звіт директора Фінансово-аналітичного управління Міністерства фінансів Чеської Республіки від 28 грудня 2001 року [307], в якому проаналізовано досвід боротьби з фінансовими злочинами. Увагу привернув також документ „Соціально-економічні взаємозв’язки після інтеграції Чеської Республіки до Європейського Союзу. Економічне зближення, конкурентоспроможність і соціальна згуртованість” [328], який прогнозує, що зі вступом країни до Євросоюзу відбудеться стабілізація і передбачуваність правового середовища країни, зменшаться витрати на підготовку та оформлення контрактів за рахунок спільних правил у сфері підприємництва, поліпшаться умови здійснення підприємницької діяльності, покращиться охорона прав власності та економічної конкуренції.

З матеріалів даного архіву нами використано ще й документ про середньострокову промислову політику ЧР, у якому подається аналітична та статистична інформація про економічну політику Чехії після вступу до ЄС [329]. Серед матеріалів названого архіву також виявлено урядові програмні документи: „Концепція промислової політики” [319], „Програма дій для посилення конкурентоспроможності промисловості ЧР” [305], „Енергетична політика ЧР” [308], „Сировинна політика ЧР” [318], „Проекспортна політика ЧР”, 2012 р. [326], „Концепція споживчої політики на 2001-2005 рр.” [320], „Політика допомоги малому та середньому підприємству до 2004 року” [325], які містять дані про соціально-економічний розвиток ЧР протягом 2000-2012 рр. і є важливими для розуміння перебігу процесів економічного реформування.

При дослідженні економічної співпраці автором було використано офіційні видання під назвою „Експортна стратегія ЧР на 2006-2010 рр.” і

„Оновлення експортної стратегії ЧР періоду 2006-2010 рр. на 2011 р.”, в яких проаналізовано експортні можливості країни на ринках ЄС і країн Східної Європи, у тому числі України [309; 304].

Міністерством промисловості і торгівлі було розроблено програму „Експортна стратегія ЧР на 2012-2020 рр.”, яка спрямована на розвиток чеського експорту і у якій передбачено, що Чехія до 2020 р. має увійти до 20-ти найпотужніших експортерів світу [311].

У виданні „Зовнішня торгівля ЧР за 2011 р.” [334, с. 204-207] подаються статистичні показники експорту та імпорту між ЧР та Україною по різних галузях економічної співпраці. Аналогічну інформацію, що стосується торговельного співробітництва між Чехією та Україною протягом 2012 р., містить видання „Зовнішня торгівля ЧР за 2012 р.” [335, с. 204-207]. З наведених даних можна стверджувати, що Україна посідала друге місце серед країн СНД у торговельно-економічних відносинах, поступаючись, як і раніше, тільки РФ.

Окрему групу складають опубліковані документи і матеріали. Їх групуємо на україномовні та чеськомовні. Серед україномовних привертають увагу різні акти, декларації, закони, угоди, постанови Верховної Ради та уряду України, документи, що розкривають євроінтеграційні прагнення України, матеріали про перебування різних делегацій та заяви, в яких висвітлюються різні аспекти економічного і політичного життя нашої країни, матеріали і документи, що розкривають українсько-чеські міждержавні взаємини протягом 2000-2012 рр. Зокрема, збірник документів „Зібрання чинних міжнародних договорів України” містить тексти ряду українсько-чеських договорів [369], матеріали парламентських слухань 2002 р. „Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом” [390]. Також нами проаналізовано низку законів України, які в певній мірі впливали на розвиток двосторонньої українсько-чеської співпраці, зокрема про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що

ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України [362], про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області [357], про дипломатичну службу України, в якому визначено правові засади та порядок організації діяльності дипломатичної служби України як складової частини державної служби, а також особливості правового статусу державних службовців, які перебувають на дипломатичній службі [360], про господарські товариства [359], статті якого визначають поняття і види господарських товариств, правила їх створення, діяльності, а також права і обов'язки їх учасників та засновників як на території України, так і за її межами, та інші нормативно-правові акти.

Ряд опублікованих документів і матеріалів розкривають євроінтеграційні плани України. Більшість з них опубліковано на сторінках збірника документів „Україна на міжнародній арені” [407; 408] та збірника документів і матеріалів парламентських слухань про взаємовідносини нашої країни з НАТО [391; 396]. Після президентських виборів 2010 р. Україна офіційно заявила про неготовність вступу до НАТО. Ці та інші інтеграційні аспекти нової політики співробітництва України з НАТО та Європейським Союзом викладені у щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради „Модернізація України – наш стратегічний вибір” [378], „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2012 р.” [392].

Євроінтеграційні прагнення України підтримуються чеською державою, політиками і вченими. Свідченням цього є підготовлений чеськими експертами документ „Елементи стратегії ЄС щодо України (чеський погляд)”, в якому розкрито чеську точку зору на взаємовідносини Євросоюзу з Україною. У документі наголошується, що в історичному минулому відносини двох країн і етносів не запламовані, тому Чехія, як один з адвокатів проєвропейської орієнтації України, дає політичні рекомендації ЄС щодо відносин з Україною у сфері економічної політики, функціонування державних органів влади та її інститутів, міжнародних відносин і політичної культури [352]. Ряд важливих документів опубліковано на сторінках видань:

„Відомості Верховної Ради України”, „Політика і час”, „Урядовий кур’єр” та ін. Зокрема, Закон „Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про економічне, промислове і науково-технічне співробітництво” від 16 квітня 2006 р. [365] містить основні засади міждержавного співробітництва в економічній, промисловій та науково-технічній сферах кооперації. Після вступу Чеської Республіки до Євросоюзу та „Помаранчевої” революції в Україні ця угода стала свідченням позитивного ставлення Чехії до євроінтеграційних прагнень України.

Друга група опублікованих документів і матеріалів – чеськомовна. У них піднімаються різні аспекти політичного, господарського і культурного життя країни, її відносин з країнами світу, у тому числі з Україною. З низки цих документів у монографії використано концепції закордонної політики ЧР [414; 416; 418], в яких чітко визначено основні напрями і принципи зовнішньої політики, основні державні інтереси та напрями співпраці ЧР з країнами Центрально-Східної Європи, у тому числі з Україною та країнами світу.

Окрему групу джерел складають статистичні матеріали про господарську і торговельно-економічну діяльність України і Чехії, в яких оприлюднено дані обох країн про рівень їх торговельно-економічного співробітництва та співвідношення експорту-імпорту. З вітчизняних використано „Статистичні щорічники України” та „Статистичний бюлетень: Співробітництво між Україною та країнами ЄС” за 2000 [437], 2002 [438], 2003 [439], 2005 [440], 2012 [435] роки, а з чеських – „Статистичний щорічник Чеської Республіки” (Statistická Ročenka České Republiky) за 2003, 2008, 2010, 2011 та 2012 рр. [445; 446; 447; 448; 449]. Структурно чеські щорічники складаються з 29-ти розділів. В одинадцятому розділі („Закордонна торгівля”) розміщено статистичні дані товарообігу між ЧР і Україною. Використані чеські статистичні збірники та статистичні показники дали можливість з’ясувати реальний стан економіки країни та масштаби її торговельно-економічного співробітництва з Україною.

В українських щорічниках в розділі „Зовнішньоекономічна діяльність” опубліковано статистичні таблиці про зовнішню торгівлю товарами, обсяги імпорту товарів за регіонами, товарну структуру зовнішньої торгівлі, експорт-імпорт сировини та ін. Завдяки цим даним можна простежити динаміку розвитку економічної співпраці між Україною та ЧР та уточнити конкретні співвідношення експорту-імпорту в українсько-чеській торгівлі [437; 438; 439; 440; 435].

Статистичну інформацію також містять додатки Торговельно-економічної місії України в Чеській Республіці. Зокрема, у них наведено статистичні дані щодо зростання ВВП, про товарообіг між Україною та Чеською Республікою, про розвиток чеської промисловості [249; 250; 251; 252; 253; 254; 255; 256].

Крім того, автором використано кілька довідників, в яких даються вичерпні дані про НАТО [458], суспільно-політичні процеси в країнах Центральної Європи [459], цифрові показники про експорт ЧР [460]. Окремі дані інформативного характеру нами почерпнуто з українських і зарубіжних видань [463-612]. Ряд статистичних та соціологічних даних міститься в чеських періодичних виданнях – „Бернський деннік” (Brněnský deník) за 2010 р., „Економ” (Econom) за 2000, 2001, 2012 рр., „Справи” (Zpravy) за 2013 р., „ЧТК” (ČTK) за 2010 р., „Лідові новіні” (Lidové noviny) за 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005 та 2006 рр., „Господарські новіні” (Hospodařské noviny) – 2000, 2002, 2004, 2011 рр., „Млада фронта днес” (Mladá fronta dnes) за 2001, 2002, 2003, 2004 рр., „Політичка економія” (Politická ekonomie) за 2000 р., „Право” (Pravo) за 1998, 2001, 2011, 2013 рр., „Тіден” (Týden) – 2002, 2003 рр., „Віходні кур'єр” (Východní kurýr), „Мезінародні встягі” (Mezinárodní vztahy) за 2000, 2001, 2012 рр., „Мезінародна політика” (Mezinárodní politika) за 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2011 рр. та ряд інших [566-605].

В окрему групу джерел виділяємо інтерв'ю українських та чеських дипломатичних осіб. Зокрема, змістовну інформацію про співробітництво України та Чехії протягом 2008-2011 рр. надав в інтерв'ю газеті „Галичина” Надзвичайний і Повноважний Посол України у Чеській Республіці І. Грицак.

Він торкнувся актуальних проблем українців у Чехії, зокрема проблеми міграції та працевлаштування українських громадян, процедури отримання візи в консульських установах ЧР, зловживання посередницьких структур, які надають українцям послуги з працевлаштування і легалізації на території ЧР, випадки порушень прав трудових мігрантів [465]. У свою чергу Посол ЧР в Україні І. Почух у своєму інтерв'ю піддав критиці внутрішньополітичну ситуацію навколо судового процесу над экс-прем'єр-міністром Ю. Тимошенко, вважаючи, що дії влади у цій справі незаконні і не відповідають вимогам європейської демократії та негативно впливають на просування України до ЄС [517]. У газеті „День” він висловив упевненість, що Україна обов'язково стане членом ЄС [491].

Аналіз чесько-української співпраці після вступу Чехії до ЄС подав Посол ЧР К. Штіндл у виданні „Галицькі контракти”. Він зазначив, що Україна – єдина з країн СНД, з якою в Чехії п'ять років поспіль спостерігається динаміка зростання товарообігу близько 20% на рік. На його думку, вступ ЧР до ЄС для України об'єктивно відіграватиме позитивну роль, яке пожвавить економічне життя в прикордонних регіонах України. К. Штіндл підсумував інтерв'ю думкою про те, що Чехія зацікавлена в незалежності та у перспективах демократизації України [466].

Два інтерв'ю про торговельно-економічне співробітництво і партнерство дав керівник Торговельно-економічної місії України в ЧР В. Корсак. У першому з них, він зазначив, що Україна серед торговельних партнерів ЧР у Східній Європі посідає друге місце після РФ, а проект нової українсько-чеської торговельної Угоди передбачає подальший розвиток двосторонніх економічних відносин та політичну підтримку євроінтеграційних намірів України [507]. В інтерв'ю за 2003 р. чеському часопису під назвою „Віходні кур'єр” він наголосив, що тісні торговельно-економічні зв'язки між Україною та Чехією відбуваються у машинобудівній, науково-технічній, енергетичній та інших галузях співробітництва [610].

З англomовних публікацій нами використано статтю міністрів закордонних справ Швеції, Великобританії, Чеської Республіки, Польщі та Німеччини під назвою „Сповзання України”, яка була опублікована в газеті „Інтернешнл геральд тріб’юн” за 5 березня 2012 року. У статті міністри висловили занепокоєння станом демократії в Україні, вважаючи, що правосуддя над экс-урядовцями та Ю. Тимошенко носить вибірковий характер. Порівнюючи державну демократію 2007 та 2012 років, міністри вважають, що шлях до Європи та ЄС для України значно ускладнився та уповільнився [606]. Загалом достатньо різноманітні документи архівів Міністерства закордонних справ України і Чехії, матеріали поточних архівів Посольства та Торговельно-економічної місії при Посольстві України в Чехії, опубліковані українською і чеською мовами документи і матеріали державних статистичних органів обох країн дають змогу ґрунтовно дослідити політичне й економічне співробітництво між Україною та Чехією в умовах перебігу суспільно-економічних реформ протягом 2000-2012 рр.

Отже, історіографічний огляд літератури про українсько-чеське міждержавне співробітництво, зокрема торговельно-економічну співпрацю 2000-2012 рр. засвідчує, що економічна співпраця країн не була ще предметом комплексного наукового дослідження. Достатньо глибоко в чеських і українських публікаціях висвітлено трансформацію суспільних відносин, шлях Чехії до НАТО і Євросоюзу та внутрішню і зовнішню політику в умовах її членства в ЄС, а українсько-чеське торговельно-економічне співробітництво комплексно не вивчалось. Щоб заповнити цей пробіл, автор використав значний масив різноманітних архівних матеріалів, статистичних даних і періодичних видань.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ

УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН

В теорії міжнародних відносин завершився процес формування комплексу методологічних принципів і засобів цієї науки як системи. Методологічну базу вивчення міжнародних відносин, а отже, й системного дослідження українсько-чеського міждержавного співробітництва становлять загальнонаукові принципи та положення науки, а також широкий спектр методів, які перейшли в теорію міжнародних відносин як з філософії, гносеології, онтології, аксіології, діалектики, логіки, історії, математики, так і з практики. У загальному розумінні науковий метод представляє собою систематизовану сукупність послідовних кроків, які потрібно здійснити для досягнення певної мети. З кінця XVIII до початку XX століття в науці панувало уявлення про те, що кожна з наук має власний метод теоретичного дослідження, а починаючи з другої половини XX століття нормою стає положення, коли кожна наука має у своєму розпорядженні арсенал власних методів і при цьому розширює ще і коло тих, які може запозичити для розв'язання певних завдань із суміжних сфер знань. Під методологією розуміємо сукупність принципів, конкретних методів і прийомів дослідження, а методи наукового пізнання – це різні способи аналізу конкретної сфери, у нашому випадку – українсько-чеського співробітництва та його складової, торговельно-економічної співпраці на початку XXI ст. [746, с. 70].

Метод дослідження українсько-чеських відносин – це сукупність прийомів та операцій, за допомогою яких здійснюється та чи інша конкретна діяльність у певних галузях двосторонньої співпраці. З одного боку, метод впливає із практики здійснення міжнародних відносин, з іншого – він спирається на досягнуті раніше результати і стає вихідним пунктом та умовою подальших практичних дій у розвитку двосторонньої співпраці. Розуміння методу в сучасних двосторонніх відносинах між Україною та Чехією є надзвичайно широким, оскільки він є формою наукового пізнання. Про це свідчить широкий спектр методів експерименту, обробки емпіричних даних, побудови наукової гіпотези або теорії, виклад наукових результатів тощо. У методах

дослідження українсько-чеської співпраці переважають спеціально-наукові, а серед них – якісні та кількісні. За типом причинності вони поділяються на однозначно-детерміністські, вірогідні, багатозначні. Кожна з наук на певному етапі свого розвитку здійснює глибоку філософську та практичну ревізію всіх методів теоретичного дослідження, які вона використовує, що сприяє зростанню самопізнання даної науки. Аналогічна проблема стоїть тепер і перед теорією міжнародних відносин, яка починаючи з 60-х років XX століття різко розширила арсенал своїх методів. Якщо метод впливає з практики і науки стихійно, то його правильне використання вимагає наукового осмислення. Цю роль у теорії пізнання виконує методологія [948, с. 5; 778, с. 56]. Отже, методологія дослідження українсько-чеських відносин – це теоретичні знання і уявлень про сутність і форми, закони, порядок та умови застосування підходів, способів, методів, прийомів і процедур, спрямованих на вивчення реальності, що відбувається в українсько-чеському співробітництві. Вона формується як на підставі загальних принципів пізнання, так і під впливом особливостей предмета дослідження конкретної науки [893, с. 75].

Застосування під час дослідження торговельно-економічних відносин між Україною та ЧР принципів та способів їх організації має певні рівні: а) набір – це певний етап організації міждержавної співпраці, який свідчить лише про її становлення; б) комплекс – вищий етап, який свідчить про розвиток міждержавної співпраці; в) система – висока розвиненість міждержавного співробітництва, яка здійснюється регулярно, охоплює всю сукупність принципів і способів здійснення українсько-чеської міждержавної співпраці. Для сучасного етапу розвитку українсько-чеських міждержавних відносин характерним є завершеність формування в цілісну систему.

Методологічну основу дослідження українсько-чеської співпраці, як зазначалось, утворюють загальнонаукові принципи та положення науки методології, а також широкий спектр методів, що історично склалися і

перейшли в теорію міжнародних відносин як з інших наук, так і з міжнародної практики [893, с. 75]. Важливою частиною теоретичної та практичної діяльності з вивчення українсько-чеського співробітництва є застосування експерименту. Метод експерименту – це сукупність конкретних прийомів і методів, які характеризують дане дослідження в усіх його частинах, а також специфічні засоби і способи отримання, збору, обробки ключової інформації про двосторонню співпрацю між Україною та Чехією, зокрема, політичні та економічні відносини, дані про взаємний товарообіг тощо.

З самого початку виникнення і розвитку теорії міжнародних відносин велась гостра дискусія з приводу існування законів у сфері міжнародних відносин, їх характеру та особливостей функціонування. Це пояснювалось цілим рядом обставин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, зокрема: а) специфікою міжнародних відносин як сфери соціальної взаємодії; б) незначним ступенем стійкості та повторюваності тих чи інших явищ, процесів і подій, що спостерігаються; в) несиметричним характером явищ, подій і процесів, що проявляють себе у сфері міжнародних відносин; г) наявністю різних підходів у тлумаченні закономірностей і прогнозуванні суспільних явищ та процесів [850, с. 153-156]. Краще розуміння складності проблем у визначенні законів розвитку міжнародних відносин й відповідно двосторонньої українсько-чеської співпраці дає аналіз теоретичних шкіл і напрямів. Одними із перших своє ставлення до даної проблеми сформулювали представники ортодоксального марксизму. Вони розглядали проблему законів і закономірностей у міжнародних відносинах на основі загальної методології історичного матеріалізму. Згідно з нею зміст міжнародних відносин визначається, з одного боку, змістом внутрішньої політики взаємодіючих на міжнародній арені держав, яка детермінується їх економічним базисом, а з іншого – класовою боротьбою між капіталізмом і соціалізмом в глобальному масштабі [849, с. 153-156]. Виходячи з цих

обставин, марксисты сформулювали цілий ряд „законів”, серед яких найбільш суттєвими вважались такі:

1. „Перетворення світової системи соціалізму у вирішальний фактор суспільного розвитку”;
 2. „Зростання ролі держав, що розвиваються, і руху неприєднання”;
 3. „Посилення кризи й агресивності імперіалізму”;
 4. „Мирне співіснування держав з різним суспільним ладом” та ін.
- Теоретики марксизму стверджували, що закони у сфері міжнародних відносин мають характер закономірностей, які за суттю і повторюваністю мають менш глибоке значення, ніж зазначені вище закони. Відповідно, традиційний марксизм визнавав детермінізм як основу марксистського розуміння історії міжнародних відносин. Отже, згідно з марксистською концепцією, українсько-чеські відносини розглядаються як причинно-наслідкова система співпраці. Тому, на розвиток торговельно-економічного співробітництва впливають наступні чинники: політичний діалог, якість укладених нормативно-правових угод, проблемні питання двосторонніх зв'язків тощо [850, с. 94-99].

З позицій детермінізму пояснювали зміст закономірностей у сфері міжнародних відносин, а отже й українсько-чеських зв'язків і представники школи політичного реалізму. Розвиток міжнародного життя вони розуміли як висхідний процес руху від простого до складного, тобто від нижчого до вищого. Цей розвиток визначався початковими причинами. Картину світу вони уявляли у вигляді чітких причинно-наслідкових зв'язків, що мають лінійний характер. Таким чином, вічні закони незмінної людської природи визначають характер взаємодії держав на світовій арені, а пізнання цих законів дає можливість створювати різноманітні теорії, в тому числі і про характер та зміст закономірностей у такій специфічній галузі людської діяльності, як міжнародні відносини [1208, с. 135-140].

Нові фундаментальні дослідження наприкінці XX ст. потіснили детермінізм. Виникнення і розвиток теорії синергетики дозволяє вивчати

українсько-чеську співпрацю із позиції теорії самоорганізації і теорії хаосу. Передбачити, яким буде подальший розвиток українсько-чеських міжнародних відносин, важко, бо існує багато альтернативних шляхів цього розвитку. Але при цьому поступово утверджується розуміння необхідності і неминучості такої співпраці як непередбачуваного процесу. Оскільки більшість науковців нині вважає, що закони і закономірності у сфері міжнародних відносин носять відносний характер, вони не вживають таке поняття як „закон”, оперуючи іншими – „закономірності”, „тенденції”, „правила” та ін.

Існують два підходи до вивчення українсько-чеських міждержавних відносин: а) історико-політологічний, що вивчає українсько-чеські відносини шляхом аналізу зв'язків, інститутів та поведінок, які виникають та розвиваються в часі та просторі; б) геополітичний і геоекономічний, який досліджує українсько-чеське співробітництво шляхом аналізу політичної та економічної взаємодії країн-партнерів. З огляду на значну кількість шкіл і теорій та методологічних підходів, такий поділ є умовним. Він використовується нами виключно для того, щоб виявити головні тенденції у розвитку двосторонньої співпраці та питань, які потребують подальшого дослідження і розробки. В обох підходах визначальними поняттями є держава, тобто Україна та Чеська Республіка, як головні суб'єкти міжнародних відносин, їх національні інтереси, сила, кордони і територія. Методологія вивчення українсько-чеської міждержавної співпраці будується на принципах, що впливають із первинних уявлень про об'єкт дослідження. Проблемою сучасного дослідження двосторонніх українсько-чеських відносин є полемічність первинних принципів розуміння власного об'єкта. Ідеться, передусім, про традиційну розбіжність між принципами суб'єктивізму та об'єктивізму. Суб'єктивізм, як один з принципів дослідження українсько-чеського співробітництва – система поглядів, пов'язаних із трактуванням міжнародних відносин як суспільних стосунків, що позбавлені об'єктивної основи, впливають з людської природи,

формують та спрямовують особистість. Цей принцип покладено в основу теорій і наукових шкіл – антропоморфізму та нормативізму. Об'єктивістські принципи дослідження українсько-чеських відносин обов'язково враховують реальний характер, рушійні сили і тенденції, які незалежні від волі та бажань людини. На основі цього підходу були сформульовані принципи структуралізму, раціоналізму та детермінізму [1051, с. 152-153].

Проблемою дослідження міждержавних українсько-чеських відносин є полеміка щодо головних дійових осіб у міжнародному співробітництві. Її результатом стало висунення двох взаємозаперечних принципів – державоцентризму та транснаціоналізму. Їх можна звести до двох напрямів: традиціоналізму та емпіризму, які вимагають вести дослідження українсько-чеських відносин на основі логіки, точних фактів, чітко описаних за допомогою математичних методів.

Також у дослідженні українсько-чеської співпраці використовується системний підхід, який сприяв адекватній постановці проблем та логічно-послідовній стратегії їх розв'язання, цілісному сприйняттю відносин між країнами, розумінню взаємопов'язаності й взаємозумовленості складових співробітництва. Такий підхід необхідний з огляду на взаємозалежність всіх суб'єктів міжнародних відносин та функціонування міжнародних систем. За такого підходу система політичного та економічного співробітництва України з ЧР розуміється не як спонтанна множина одиничних явищ, а як взаємопов'язана сукупність суб'єктів міжнародних відносин, поєднаних причинно-наслідковими зв'язками. Методологічно цей підхід проявляється у трактуванні двосторонніх відносин як цілісного явища, в якому існують різноманітні зв'язки між його елементами, чітка ієрархія і сталі взаємозалежності [1051, с. 154]. На ще один важливий аспект системного підходу в українсько-чеській співпраці вказує те, що його потрібно розуміти як розгляд об'єкта в єдності його аналізу та синтезу. Тобто системний підхід виявляється в єдності процесу дослідження міжнародної системи

співробітництва України та ЧР, що дає змогу уникнути штучного протиставлення теорій, побудованих на індукції, з теоріями дедуктивними.

Дедуктивний та індуктивний методи, аналіз і синтез, як загальнонаукові методи пізнання також використані при дослідженні двосторонньої українсько-чеської міждержавної співпраці. За дедуктивним методом відбувається дослідження міжнародних зв'язків України і Чехії від загальних знань до одиничних, а при використанні індуктивного методу вивчення українсько-чеського співробітництва відбувається у зворотному напрямі. При цьому аналізі двосторонні відносини розглядаються як в економічній, торговельній, нормативно-правовій, політичній, так і в гуманітарній сферах. Синтез дозволив поєднати досліджувані напрями українсько-чеської співпраці та зробити комплексні узагальнення.

Вивчення українсько-чеської співпраці ґрунтується на діалектичному методі, який враховує, що українсько-чеські міждержавні відносини – динамічна система, що перебуває у постійному русі і розвитку, у постійній зміні змісту і форм. Зокрема, діалектика дає можливість дослідити динаміку розвитку товарообігу двосторонніх торговельних відносин, уникнути метафізичного тлумачення одиничних і загальних явищ та процесів. Діалектичний підхід охоплює загальні особливості розвитку будь-яких явищ і дозволяє об'єктивно вивчати рушійні сили міжнародних процесів, з'ясовувати відмінності одиничних явищ. М. Шепелєв підкреслив, що принципи загального зв'язку та розвитку як основні принципи діалектичного методу нерозривно пов'язані один з одним і діють в органічній єдності [918, с. 36; 742, с. 6-7]. Вони визначають принципи загального зв'язку і загального розвитку явищ у світі, загального зв'язку процесів і явищ в українсько-чеському співробітництві. Визнання принципу загального розвитку означає визнання діалектикою наявності розвитку у міжнародних відносинах. Діалектика виходить із визнання факту, що процеси і явища міжнародних відносин мають у своїй основі протилежності та існують через єдність цих протилежностей. Узагальнюючи можна сказати, що діалектика спирається на

принцип єдності і боротьби протилежностей, на принципи переходу кількісних змін у якісні, на принцип заперечення заперечення. У ширшому тлумаченні – це принципи відображення, історизму, матеріальної єдності світу, практики і т. ін. [918, с. 36].

Противагою діалектичному методу у дослідженні українсько-чеської співпраці є метафізичний метод. Під метафізикою розуміють наукові погляди, які розглядають міжнародні відносини несуперечливими, незмінними у своїй основі, а процеси і явища у ньому – поза зв'язком один з одним. Рух і розвиток метафізики зводять найчастіше до кількісних змін. З цієї точки зору метафізика як метод являє собою антидіалектику. Їх протилежність простежується за трьома основними напрямками: 1. Для діалектики українсько-чеські відносини являють собою єдине взаємопов'язане ціле, для метафізики, навпаки, явища ізольовані, відірвані одне від одного, існують поза зв'язками та відносинами між собою; 2. З діалектичної точки зору українсько-чеські відносини перебувають у постійному русі та розвитку, метафізика ж заперечує розвиток або спрощує його; 3. Діалектика вбачає джерело руху і розвитку в самому предметі міждержавної співпраці, у його внутрішніх суперечностях, метафізика – у зовнішніх факторах, що існують поза процесами і явищами, вважаючи їх внутрішньо несуперечливими. Метафізичний метод мислення був пов'язаний з початковою стадією розвитку природознавства, коли воно більше спиралося на аналіз, тобто розкладання предметів на складові частини. Аналіз вимагав розглядати речі як закінчені, дані поза зв'язком з іншими. Метафізика у дослідженні українсько-чеської співпраці проявляється у перебільшенні стійкості і спокою, що призводить до виправдання застою, до догматизму. Так, деякі чеські політики усталено і скептично ставляться до євроінтеграційного курсу України, традиційним для Чехії є стереотип, що українці – це бідні заробітчани, контрабандисти та представники кримінальних структур [733, с. 72].

Дослідження двосторонньої співпраці між Україною та Чеською Республікою спирається на формальні і неформальні методи. Неформальні методи почали виділятися з кінця 60-х рр. XX століття. Під ними розуміють застосування формальної логіки й математичного аналізу до вивчення чи пояснення міжнародних відносин у цілому або їх окремих явищ і процесів. Провідне місце серед неформальних методів належить історико-описовому методу (історико-порівняльному, історико-генетичному, історико-синтетичному), який є основою історії дипломатії, міжнародних відносин і зовнішньої політики, численних праць з аналізу явищ і процесів міжнародного життя. Різновидом історико-описового методу є політико-описовий метод, який зводиться до реферування документальних джерел. Обидва методи надають первинну фактологічну інформацію про українсько-чеське міждержавне співробітництво, а вже на їх основу спираються всі наступні теоретичні побудови. До цієї групи належить також порівняльно-історичний метод – спосіб дослідження і пояснення змісту та характеру українсько-чеських міжнародних відносин на різних етапах історичного розвитку протягом 2000-2012 рр. [1215, с. 2-3].

Методологія історії дослідження міждержавних зв'язків, як зазначає професор Л. Зашкільняк, передбачає виокремлення і теоретичне осмислення таких головних елементів історичного пізнання: а) об'єкта і предмета визначення; б) суб'єкта пізнання (історика), методів і логіки його дослідницької діяльності у процесі створення історичних знань; в) історичних знань, їх структури, адекватності щодо реальності, соціальної значущості [699, с. 7].

Суттєве місце у дослідженні українсько-чеського співробітництва належить також двом спорідненим методам – нормативно-ідеологічному та нормативно-гіпотезотворчому. Перший виводить положення з певної ідеології, усвідомлюючи або не усвідомлюючи цього, маючи переконаність у власній правоті. Саме цей метод породив концепції „політичного реалізму” та геополітики, які є важливими для вивчення

двосторонньої українсько-чеської співпраці. Другий з них дотримується логіки розуму. Знаючи про дефіцит емпіричного чи теоретичного матеріалу, він компенсує його побудованими на базі тих або інших концепцій гіпотезами. Цей метод використовується у концепціях зовнішньої політики України та Чехії, їх міжнародної інтеграції. З огляду на те, що зовнішньополітичні відносини тісно переплітаються з економічними та соціокультурними сферами діяльності, їхнє теоретичне осмислення шляхом узагальнення теоретичних знань про природу політичних відносин лише на локальному та глобальному рівнях недостатнє. У цьому контексті наукове вивчення українсько-чеських відносин спирається на аналіз як емпіричних процесів, так й теоретичних знань [801, с. 462-478; 742, с. 6-7].

Наступну групу споріднених неформальних методів вивчення українсько-чеських відносин становлять операційно-прикладний і аналітико-прогностичний. До операційно-прикладних можна віднести різні методи аналізу ситуації, що склалася в українсько-чеському співробітництві: просте та включене спостереження, вивчення документів і об'єктивних матеріальних джерел, порівняльний аналіз, методи аналізу змісту, методи аналізу варіантів поведінки і т. ін.

Аналітико-прогностичні методи націлені на прогноз складних процесів і явищ двосторонніх відносин. Серед них вкрай важливою для вивчення українсько-чеських міжнародних відносин є альтернативістика – вірогідні або можливі варіанти майбутнього, реально можливі, але втрачені варіанти минулого. З точки зору практичної значимості найкраще зарекомендували себе сценарний метод, тобто побудова сценаріїв гіпотетичного ходу розвитку подій у співробітництві, і методи експертного аналізу двосторонньої співпраці між Україною та Чехією. У дослідженні системи українсько-чеського міждержавного співробітництва використовуються, зокрема при вивченні торговельно-економічної співпраці, статистичні методи.

Дослідження українсько-чеської співпраці можливо здійснювати у таких напрямках: політичного ідеалізму, політичного реалізму, модернізму, транснаціоналізму, неомарксизму та неореалізму. Політичний ідеалізм в українсько-чеських відносинах реалізується через переконання у необхідності й можливості вирішувати конфлікти між державами шляхом правового регулювання та демократизації міжнародних відносин, поширення на них норм моралі і справедливості. Політичний реалізм у двосторонній співпраці між Україною та ЧР здійснюється через принцип національного інтересу, відповідно до якого відбувається формування міжнародної політики кожної з країн. Модернізм у дослідженні двосторонньої співпраці між Україною та ЧР акцентує увагу на використанні методів точних наук у вивченні феномену міжнародних відносин. За науковим напрямом транснаціоналізму міжнародними акторами у двосторонніх відносинах виступає не тільки держава, тобто Україна і Чехія, але й індивіди, установи, організації, недержавні об'єднання. Цілісність міжнародної спільноти, що конкретизується в ідеях про несиметричність взаємозалежності сучасного світу та реальну залежність економічно слаборозвинутих країн від держав лідерів – ідея неомарксизму. А напрям неореалізму виражає прагнення до збереження переваг класичних традицій в українсько-чеських відносинах й прагнення збагачуватися новими міжнародними реаліями та досягненнями інших теоретичних течій [733, с. 70-75].

Різноманітність емпіричних джерел та доволі широкий спектр українсько-чеського співробітництва, яке включає співпрацю державних і недержавних політичних і торговельно-економічних структур держав та їх окремих територій (регіонів), різні групи населення і окремих осіб, зумовили, крім вищеназваних методів, використання різних методик ведення дослідження. Під методикою розуміємо різні техніки ведення наукового дослідження, зокрема:

1. Визначення історичних обставин і часу початків складання та розвитку політико-правових відносин і співпраці між Україною і Чехією;
2. Виявлення й аналіз державних і міждержавних політико-правових актів, які регулюють трансформаційні політичні й економічні процеси в Україні і Чехії;
3. Опрацювання державних і міждержавних політико-правових актів, якими регулювалось українсько-чеське міждержавне політичне і економічне співробітництво;
4. Встановлення рівня інерції радянського і соціалістичного способу життя на проведення трансформаційних процесів політичної, економічної та ідеологічної орієнтації української і чеської політичних еліт;
5. Уточнення напрямів внутрішньої і зовнішньої політики кожної з країн та визначення рівнів українсько-чеського співробітництва в конкретних часових проміжках (етапах);
6. Окреслення рівнів політизації торговельно-економічної співпраці Чехії і України;
7. Виявлення впливу геополітичних, геоекономічних і геокультурних чинників на міждержавне українсько-чеське співробітництво на початку XXI ст.

Отже, при комплексному вивченні українсько-чеського співробітництва, зокрема й торговельно-економічної співпраці 2000-2012 рр. використані різні методологічні принципи, тобто різні методи теоретичних досліджень, які широко використовуються в теорії міжнародних відносин. У поєднанні з певними методиками дослідження вони дали можливість отримати нові знання про характер, зміст і обсяги політичної та економічної співпраці як Чехії, так і України на їх шляху до Євросоюзу. Отримані знання характеризують процеси становлення та розвитку системи українсько-чеського міждержавного співробітництва як сукупності сталих, впорядкованих зв'язків. Їх можна розглядати як головне джерело інформації про природу міжнародних відносин у контексті інтеграції, що відбувається у

Центральній та Східній Європі. Вони дали можливість стверджувати, що міжнародні політико-економічні відносини, які сформувалися між Україною і Чехією в умовах європейської інтеграції та трансформації їх суспільств, набули складної динаміки і є однією із форм організації відносин між суб'єктами у єдиному європейському геополітичному просторі.